JELENITS
ISTVÁN

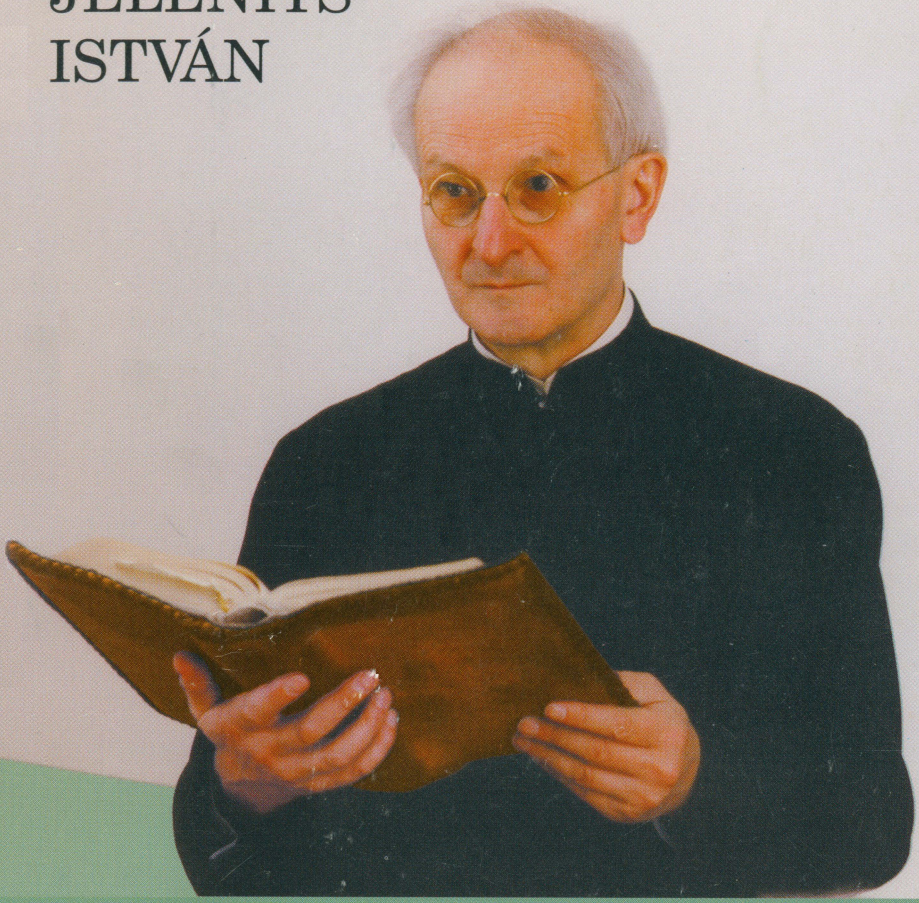

Élet és Evangélium

JELENITS ISTVÁN

Élet és Evangélium

VIGILIA-füzetek
1.

Sorozatszerkesztő:
LUKÁCS LÁSZLÓ

JELENITS ISTVÁN

Élet és Evangélium

VIGILIA KIADÓ
BUDAPEST, 1994.

HU ISSN 1218-1129
ISBN 963 7964 14 2

Kiadja a Vigilia Kiadó
Felelős kiadó: Lukács László
A szerző fényképét Bókay László készítette
Fedélterv és műszaki szerkesztés: Hesz Margit

Előszó

Aki könyvet ír, ismeretlen embereket szólít meg, eljövendő nemzedékekhez fordul. Ez a könyvecske folyóiratcikkek gyűjteménye. Olyan írásoké, amelyeket a Vigilia olvasókörének szántam, s amelyek sok szállal kapcsolódnak a hetvenes évek életviszonyaihoz. 1972-ben Rónay György kért fel arra, hogy egy darabig lehetőleg havonta írjak egy-egy rövid cikket valamilyen keresztény életkérdésről, mintegy a gazdátlanná vált *Kis út* rovat pótlására vagy annak folytatásaként. A megújuló rovat címéül én ajánlottam az *Élet és Evangélium* szókapcsolatot. Tudva-tudatlan bizonyára befolyásolt az ismert hetilap címe: *Élet és Irodalom.* Akkoriban ezt a lapot divat volt *És*-nek emlegetni: pesti rossznyelvek szerint azért, mert a körülmények kényszere folytán kikopott belőle az élet is, az irodalom is, címéből csak az *és* kötőszó maradt hiteles. Ha valamin, hát azon igyekeztem, hogy én ne járjak így. A valóságos életet akartam nyomozni, s az Evangéliumot megszólaltatni. Az *és* szócskát is komolyan vettem. Ma is hiszek abban, hogy az élet meg az Evangélium nem kitérő egyenesek, amelyeknek — tudvalevőleg — nincsen közös pontja; nem is párhuzamosok, amelyek legfeljebb a végtelenben találkoznak. Az Evangélium nem csonkítja, korlátozza az életet, hanem igazzá, gazdaggá teszi, az élet pedig a maga kihívásaival felszínre hozza Jézus tanításának váratlan élességét.

Húsz évvel megírásuk után meghatottan, de kissé bizalmatlanul olvastam most újra ezeket az írásokat. Vajon mit jelenthetnek ma azoknak, akik könyvként veszik a kezükbe őket? Ha csak történelmi illusztrációt láthatnának bennük, ha csak a baráti figyelem gyűjtötte volna össze őket, nem szívesen járulnék hozzá kiadásukhoz. Azt remélem azonban, hogy ennél többről lehet szó. Ezek a rég megírt kisesszék kötetbe gyűjtve nem nőnek túl esetlegességükön, valamiképpen mégis összeállnak, s a részletek igazságán túl bevezetnek egy gondolkodásmód alázatos és termékeny gyakorlatába. Az élet és az Evangélium kapcsolata, egymásra vonatkoztatása örök kérdés, időszerű ma is, s ezt a füzetet napi meggondolnivalóként olvashatják fiai, lányai, unokái is azoknak, akiknek figyelő tekintetét a cikkek megírása idején magamon éreztem.

Budapest, 1994. április

Jelenits István

Hogy ember maradhass

Régi, jelképpé növekedő anekdota: Arisztid körbe-körbefut egy piramis körül; oroszlán kergeti, már-már utoléri. Tasziló is arra vetődik. Rémülten észleli a veszedelmet és figyelmezteti barátját: „Vigyázz, Arisztid, mögötted az oroszlán!" „Nem baj — hangzik a válasz —, van *egy kör előnyöm.*"

Ősi emberi szituáció ez, amelyet mitikus és álombeli képek s a nagy-költészet látomásai is rögzítenek. Futunk, nyomunkban az oroszlán: millió, nálunk hatalmasabb erő, öregség, halál. De van egy kör előnyünk. Az, hogy emberek vagyunk, szellemileg distanciát tudunk teremteni önmagunk meg a világ közt, nem tölt el teljesen a rémület, képesek vagyunk arra, hogy gondolkodva számot vessünk életünk tényeivel, a ránk rontó veszedelmekkel is.

„Az ember csak nádszál — írta Pascal —, a természet legtörékenyebb lénye; de *gondolkodó nádszál.* Ahhoz, hogy összetörjön, nem kell a mindenségnek ellene fegyverkeznie. Pusztulásához elegendő egy kicsi pára, egy cseppnyi víz. Ám ha összetörné is a világ, még mindig az ember volna nemesebb annál, ami összetöri; mert ő tudja, hogy meghal, a világ pedig mit sem tud arról, hogy erősebb nála."

Az utcákon néhány hónap óta alkoholellenes plakátok jelentek meg: „Maradj józan, hogy ember maradhass!"

Hogy ember maradhassak? Ez a falragasz arra figyelmeztet (nyilván valamiféle közérzetet kifejezve), hogy egykörnyi előnyünk, nádszál-kiváltságunk is veszélyeztetett. A nádszál nádszál marad, míg össze nem töri a szél. A nyúl nyúl marad, míg szét nem tépi a farkas. Miránk szélnél, farkasnál veszedelmesebb és alattomosabb veszélyek is leselkednek: elveszíthetjük emberségünket, mert az *nem problémátlan kiváltság,* nem biztos adottság, hanem őrizni való érték, megvalósítani való feladat. A Máté-evangéliumban fölhangzó krisztusi figyelmeztetés közelébe jutottunk: „Ne féljetek azoktól, akik megölik a testet, de a lelket nem tudják megölni. Inkább attól féljetek, aki a lelket meg a testet is a pusztulásba taszítja" (10,28). Ez az evangéliumi intelem nem anyagi test és szellemi lélek, nem a biológiai és az „örök" halál szembeállításán alapszik. A minket fenyegető

kétféle veszedelmet állítja szembe: a kisebbet, amely életünkre tör, a nagyobbat, amely emberségünket veszélyezteti.

Egyébként a falakon olvasható felirat szerencsés szóval rámutat arra is, mit kell tennünk azért, hogy az egy kör előnyt: emberségünket el ne veszítsük. „Maradj *józan*, hogy ember maradhass!" A szó azért szerencsés, mert jelentése messzire nyílik, túl a plakátszerkesztő szándékain. Egészen oda, ahol Pascal is folytatta a gondolkodó nádszálról szóló fejtegetését: „Emberméltóságunk a gondolkodás... Igyekezzünk hát *jól gondolkodni:* íme az erkölcs alapja." Józanság, gondolkodásbeli tisztaság, ezt nemcsak az alkohol mértéktelen fogyasztása veszélyezteti. Kikezdi, elsodorja minden fékevesztett indulat, fejünk fölött összecsapó félelem, vágy, harag.

Igazuk volna hát a sztoikusoknak, s az eszményi ember az indulattalan, szenvedélytelen ember volna? Aligha. De a *természet* bennünk magunkban is fölgyűrkőző erőivel szemben fel kell építenünk a *kultúra* gátjait-fékeit: hogy ember maradjunk, még nem is jó ember, hasznos, híres, derék ember, csak egyszerűen: ember.

S a kereszténység? Az ez után kezdődik?

Krisztus közénk, emberségünkben veszélyeztetett emberek közé jött. Nem egyszerűen azért, hogy azt, aki már az emberség fokára magától eljutott, vagy ott a maga erejéből megvetette a lábát, egy szinttel még magasabbra segítse. Veszélyeztetett emberségünk kockázatait vette magára, amikor vállalta a kísértést, az egész kísértés-teli életet. Halála előtt súlyos szóval azt mondta róla Pilátus: *„Íme, az ember!"*

A keresztény, vagyis a krisztusi élet rendje nem az, hogy először emberek legyünk, s *aztán* keresztény, krisztusi emberek. Még kevésbé, hogy kereszténységre törekedve emberségünkből kivetkőzzünk. Krisztus azért lett emberré, hogy az emberségünkért vívott küzdelem méltóságáról meggyőzzön, ebben a küzdelemben jelenlétével, kegyelmi erőivel megsegítsen, s az ember arcát újra Istenre villanó tükörré tegye.

(1972)

Üdülés, vakáció, szabadság

Az életünknek ritmusa van, s ebbe a ritmusba beletartozik a munka és a pihenés, a hétköznap és az ünnep, a „dolog-idő" meg a „szabadság" játéka. Varietas delectat — mondták a régiek: az életkedv az élet változatosságából fakad.

A *komoly ember* — és a nagyon nehéz sorsú ember — ezt a változatosságot hajlandó kidobni az életéből. Nincs ideje a pihenésre, szüksége sincs rá; dolgozik, míg fejbe nem kólintja az álom, a hétvégeken újabb munka várja, s igába fogva tölti szabadságidejét is. Mintha félne, hogy összeroskad, ha csak egy percre is kilép a kötelesség, a „muszáj" fegyelméből.

Ha az életritmust hullámvonallal ábrázoljuk, a kötelesség rabja az, aki megpróbálja élete hullámvonalát egyenessé lapítani. Komolyan kísért azonban az ellenkező véglet is. *Valami furcsa tudathasadás* szétdobált pontok, egyenesdarabok egymást tagadó sorozatává tépheti napjainkat. Hányan tekintik a munkájukat robotnak, amellyel megszerzik a pénzt és a jogot a szabadság gátlástalan élvezetére. Ezek az emberek aztán úgy indulnak az ünnep vagy a nyaralás elé, mint a matróz a régvárt kikötő reklámfényes éjszakájába egy hosszú és embertelen hajóúton. Úgy érzik, van mit feledniük, s viszont most minden kijár nekik, mert előre megfizettek mindenért.

Ezeknek a várakozásoknak legmeghökkentőbb büntetése a *csalódás*. Aki mindent egy utazásra, egyetlen sokszor megálmodott vakációs programra tett föl, az szükségszerűen elégedetlen lesz, mert nem kaphatja meg azt, amit megálmodott. A Balaton mellett sértődötten néz majd ki az esőbe, a vendéglőben meggyűlik a baja a pincérrel, a szállodában alkalmatlannak találja a berendezést, külföldön megállapítja, hogy lenézik: mindig és mindenütt azt, hogy összeesküdtek ellene és rútul elbántak vele. S ha nincs miért fölháborodnia, az ilyen ember akkor is üresnek érzi a drágán megvásárolt napokat.

Ez a kétféle ember: az egyik, aki munkájába temetkezik, s a másik, aki a szabadság szökéseiben keresi örömét, valójában *ugyanott* hibázott. Magára maradt az életével, a végezni- s élvezni-valóival. „Csak *másban* moshatod meg arco-

dat" — írja József Attila. A dologba játékot, a szabadságba fegyelmet kell csillantanunk. Életünkben meg kell valósítanunk az ellentétek egymást kergető, de egymásban továbbható változatosságát — *hogy kedvünk legyen élni.* Animum debes mutare, non caelum: a levegőváltozás önmagában nem sokat ér, lelkünknek kell megújulnia. Az pedig csak úgy sikerülhet, ha ki tudunk lépni önmagunkból, és vállaljuk a személyes kapcsolatok kalandját: kockázatát és felelősségét, — a *szeretet* kalandját, kockázatát és felelősségét.

Szabadságnak mondjuk azt a hosszabb-rövidebb időt, amelyet évente megszokott munkarendünkből, életkeretünkből kilépve-kitépve tölthetünk el. A magányos ember nem lehet szabad. Szabad *valaki számára* lehetek; ahhoz, hogy szabaddá legyek, *szabadítóra* van szükségem, aki meghozza életembe az ajándék és a meglepetés örömét. „Van rabszolga-szabadság — írja Vl. Jankélévitch —, amint van koldusgazdagság is... A zsarnok szabadsága, mondja Kierkegaard, függés, s a fösvény kincse: szegénység."

Élet és evangélium? Életünk kísértéseinek és esélyeinek elemzése közben a Hegyi-beszéd és a nyolc boldogság paradox igazságainak közelébe jutottunk. Fontos társadalmi vívmány a vasárnapi munkaszünet, a nyolcórás munkaidő s az évente vissza-visszatérő szabadság. Életünk keretei azonban hiába válnak emberibbé, ha mi magunk az emberség alapállásából kilépünk.

Számunkra, keresztény emberek számára a „más", akiben arcunkat megmoshatjuk, nemcsak *a másik ember* — az idegen vagy az újra felfedezni való feleség-férj, testvér, gyermek, szülő. Szabadság-időnk, üdülésünk az Istennel való találkozásnak, az imádságnak és az elmélkedésnek ideje is. Ünnepünk a hetedik napra nyílik, arra a *nyugalomra,* amelyről a Zsidókhoz írt levél beszél.

Schopenhauer úgy gondolta, hogy ha minden rossz a pokolba vettetik, a menny számára fönnmarad az *unalom.* Mi, keresztények, abban hiszünk, hogy életünk vándorútja — a munka s pihenés, elkötelezettség és szabadság dialektikájában — olyan üdvösségbe tart, amelyet Isten szeretete tölt be, tesz örökkétartóvá és boldoggá. Ez a hit és ez a remény rajzolja változatossá, mégis egységessé életünk hullámvonalát.

(1972)

„Tanulmányozzátok az írásokat"

Freudnak újságolta valaki a kezdődő huszadik század nagy technikai csodáját, a drótnélküli távíró fölfedezését. „Valóban csoda — mondta állítólag a nagy lélekbúvár — a drótnélküli távíró, de csoda a telefon is, és az a legnagyobb csoda, hogy két ember dróttal vagy drót nélkül egyáltalán szót tud érteni."

Az ember azért ember, mert beszél, és mert megérti a másik ember szavát. Ezért tud emlékezni, tornyot építeni a múlt — saját múltjának meg embertársai múltjának — tapasztalataiból, hogy eligazodjék a jelen benyomásai közt. *Szabadságunkat* köszönhetjük a szónak, azt a szabadságot, amelyről Krisztus beszélt: „Az igazság szabaddá tesz titeket".

S ha a szó megrendítő jelképe annak, hogy én—te kapcsolatra születtünk, hogy közösségben élünk s eszmélünk önmagunkra; akkor az írott szó, a könyv emberi létünk horizontjának tágasságát jelzi. Aki könyvet ír, az érzi, hogy nemcsak a mellette élőhöz van mondanivalója. A „non omnis moriar: nem halok meg egészen" horatiusi büszkesége nemcsak a művész, hanem a minden emberrel testvér ember kiváltságát és felelősségét hordozza. Ám nemcsak a könyvíró tudatos és tevékeny tagja az emberiség nagy közösségének; az a könyvolvasó ember is. Azzal, hogy érdeklődik a messze másik iránt, aki talán századokkal vagy évezredekkel korábban a mű palackpostájára bízta életének tanulságait. Azzal, hogy saját életével szembesíti s így megeleveníti a művet, a hajdani társ életének szóba-betűbe párolt kivonatát. Ha a szó önmagában is tornyot emel a pillanat forgataga fölé, akkor a könyv egyenest *bábeli torony,* amely a sok nyelvre szakadt emberiség egységét hirdeti történelmünk minden meghasonlása és kavarodása közt.

A bábeli torony képe azért is találó, mert továbbsegít. Annak megsejtéséhez, hogy a könyv *veszedelmeket is* rejt magában. Mint eget ostromló, világot-létet titoktalanító vállalkozás? A felvilágosodás még így gondolta, s ennek a szemléletnek adott monumentális és teátrális megfogalmazást Victor Hugo: *„Ceci tuera cela:* ez itt (a könyv) meg fogja ölni azt ott (a templomot)". Azóta világosabban látjuk, hogy a könyvek-

ből épült bábeli torony elsősorban nem az eget, hanem magát az embert fenyegetheti. Védő, szabadságot nyitó, világban eligazodást biztosító erődnek kellene lennie, de csapdává és börtönné is válhat, ha nem vigyázunk. Saint-Exupéry Kis hercegének tudósa tanúskodhat erről meg Don Quijote, Cervantes könyvbúvó lovagja.

Az olvasás e ponton válik *művészetté*, sőt *erkölcsi teljesítménnyé*. Ha azért temetkezem könyvekbe, hogy elfeledjem a világot, amelyben élek, akkor az olvasás menekülés a valóságtól és a valóságos világban rám váró hivatás elől. Ha az ismeretgyűjtő kapzsiságával és szellemi rabszolga-munkájával olvasok, akkor a betű emberségemből forgat ki, s az elidegenedés útjára sodor.

S még nem figyeltünk föl az információ forradalmára, amely áruvá, sőt tömegáruvá tette a könyvet. „A könyv — írja Kosztolányi — ... az ókorban és a középkorban kolostorok homályában ritka, egyetlen gyémánt volt, s a könyvnyomtatás föltalálásával oly általánossá vált, mintha az utcán kavicsként heverne a gyémánt, és a szellemi jólétet oly magasra fokozta, mintha a munkások gyémánttűt viselnének, a gyári lányaink fülében briliáns szikráznék." A könyvek sokasodásával a könyv-támasztotta veszedelem hatványozottan megnövekedett. El lehet veszni a gyémántok, briliánsok között! Ha úgy veszem a kezembe egyiket a másik után, hogy megcsodálni is alig tudom, akkor nem lehetnek életem világító fényeivé!

Krisztus, amikor önmagát, saját tetteit értelmezni akarta, így biztatta a környezetét: „Tanulmányozzátok az írásokat!" S az emmauszi tanítványoknak lángolt a szíve, amikor a Feltámadott az írásokat fejtegette előttük. Ezek az írások az Ószövetség szent könyvei. De nem szövődik-e bele a Biblia titka és természetfölötti valósága a könyv emberi és természetes csodájába?

Életünknek alaptényе a szó, ezért szólhatott hozzánk az Isten. Történelmünk világhorizontot nyitó tornya a könyv, ezért adhatott Isten is könyvet a kezünkbe, s kinyilatkoztatása ezért nem egy-egy személlyel folytatott magánbeszélgetés, ezért közös kincse az egész emberiségnek.

A könyv megváltásra szorult, de megváltatott, sőt a megváltás eszközévé lett. Krisztus váltotta meg a könyvet, aki maga egyetlen sort sem írt, de beteljesítette az ószövetségi írásokat, és végbevitte azokat a tetteket, kimondta azokat a

szavakat, amelyeket aztán az Újszövetség szent könyvei rögzítenek. „Jézus még sok mást is cselekedett — fejeződik be Szent János evangéliuma: ha időrendben nézem, az egész Biblia —, ha egyenként mind megírnák, azt hiszem, hogy az egész világ nem tudná befogadni azokat a könyveket, amelyeket írni kellene." Jézus vállalta, beteljesítette *az írást,* s épp azzal váltotta meg, hogy túl is lépett rajta. A Bibliát élő szavával, életével magyarázta, s egy élő közösség kezére bízta. „A betű — önmagában — öl, a Lélek az, aki életet ad"; de a betű épp arra való, hogy a Lélek hordozója legyen.

Ceci tuera cela? A betű, a könyv valóban rejt magában ember-ellenes s így isten-ellenes lehetőségeket is. De Hugo próféciájánál súlyosabb szó Krisztus parancsa: „Tanulmányozzátok az írásokat!" A Szentírást és minden igaz emberi művet, mert a könyvek titkába kapcsolódik a Biblia titka, amint az ember titkába kapcsolódik az Istené. Meg kell tanulnunk úgy olvasni, hogy olvasásunk találkozás legyen: köztünk s a szerző, köztünk s az írásokat kifejtő Mester között.

(1972)

„Kiválasztottság" és szolidaritás

Íróink közül Móra Ferenc a *Szeptemberi emlék* című felejthetetlenül szép elbeszélésében idézi föl gyerekkorának sorsfordító őszi emlékét. Illyés Gyula, a költő előtt a *Vadludak* „égi mértana" rajzolja ki újra meg újra azt a különös rendeltetést, amely életének útját már gyermekkorában kijelölte: „Menni anyámtól, messze más világba: (ez volt az ősz!) »Más leszel, mint mi!« Otthagyni mi drága, / szép: ismerős."

Az iskolakezdés talán egyre kevesebb gyerek számára jelent parancsot az ismerős otthon elhagyására, a messze más világ küszöbének átlépésére. De ha a „puszták népéből" származó kisfiút egy különös kiválasztottság útjára terelték hatvan esztendeje az iskolakezdés őszi napjai, nem jelent-e ma is különös rendeltetést az *értelmiségi hivatás?* Nem csendül-e meg benne ma is a „Más leszel, mint mi" izgalma és kockázata, nem indít-e ma is minden gyanútlan iskolásfiút azokra a tájakra, amelyeket Apollinaire a *költők* felderítőútjainak terepeként állít elénk: a jövő s a végtelen határaira? Hiszen az értelmiségi élet némcsak az ülőmunka, a négy fal közötti élet, a betű vállalása, hanem a kritika kötelessége, a felderítés, a lelkiismeret érzékenysége s annyi más egyéb, ami rangot nem, de sajátos szerepet mindenképpen ad a társadalom nagy háztartásában.

De tágabbra is nyithatjuk a szemhatárt. Az értelmiségi hivatás az emberi társadalom munkamegosztásában indít kockázatos útra. Olyanra, amelynek esélye nem a bányaomlás vagy a légikatasztrófa, hanem az egyedül maradás, a különcség, a lélek és az idegrendszer érzékenységének „betegségei". *Kereszténységünk* azonban szintén kiemel azok közül, akikkel egyszerre születtünk, egy iskolapadban ültünk, azonos sorozási korosztályba tartozunk, akik közé a „drága, szép: ismerős" emberi élmények közös emlékvilága kapcsol.

Ennek a kiválasztottságnak terhét s veszedelmeit egyre jobban érezzük a laicizálódó világban. „Más leszel, mint mi!" Tacitus korában a római nép közvéleménye nem egészen légből kapott váddal sütötte rá a keresztényekre az *odium totius generis humani*-t: vagyis azt a képtelennek tetsző rágalmat, hogy Krisztus követői „gyűlölik az egész emberi nemet". A keresztény ember nem vett részt a közös áldozati

lakomákon, nem járt gladiátori játékokra, színházba sem, vagyis az emberi szolidaritás legelemibb kapcsolatait vágta el maga körül — pogány szomszédainak szemében érthetetlen okokból. Az ókorban emberöltők kellettek ahhoz, hogy a kereszténység mint közösség és életforma végül is *igazolja önmagát*. Ránk, huszadik századi keresztényekre hirtelen hárul ugyanennek az igazolásnak kötelessége.

Helyzetünk — az emberek és még inkább saját lelkiismeretünk előtt — annál keservesebb, mert századunk erkölcsi közérzete kiválasztottság-ellenes, a szolidaritást, a „többiekkel" való sorsközösség-vállalást hajlandó minden más erkölcsi érték elé helyezni. Nem volt még kor, amelyben annyira megvetették volna a *strébereket,* mint manapság. Ebben az egyoldalúan éles reflektorfényben az értelmiségi élet is, de a keresztény élet is valami egész személyiséget betöltő strébersségnek mutatkozhat. Farizeizmusnak: a szónak abban az ősibb értelmében, ahol nem hazugságot, hanem az emberek testvéri közösségének megtagadását jelenti, a kiemelkedés gőgjének és a külön boldogság- vagy boldogtalanságnak kihívását.

Ha ezeknek az élményeknek belső nyomásában becsületesen eligazodást és egyensúlyt keresünk, érdemes a kiválasztottság és a szolidaritás *bibliai, evangéliumi* eszméjére figyelnünk. Ábrahám óta kiválasztott emberekkel operál az Isten. Népet „választott ki" a világból az Ószövetségben, s az Újszövetség Ek-kléziája is a „kiszólítottak" gyülekezete. Azoké, akiknek életébe születés, család, a vadludak égi mértanához hasonló ezer kifürkészhetetlen s emberinek látszó tényező által belecsapott Isten szólítása, amely mindig „kihívás" a szónak kettős vagy sokszoros értelmében.

Kétségtelen, hogy a kiválasztottságnak e ténye: *kereszt.* Krisztus a „táboron kívül" halt meg, vállalnia kellett, hogy Kaifás is, Pilátus is meg a nép is idegenként küldje halálba. Másfelől: *kockázat* — kereszt-voltában is az. De Krisztus Urunk is egy mélyebb és teljes szolidaritás megteremtése végett vállalta a magány keresztjét, a „más leszel, mint mi" kockázatát.

A keresztény ember kiválasztottsága annak a Krisztusnak tudatos követésére szólít, aki emberré lett, hogy *egészen szolidáris* legyen velünk, és ezt az emberi szolidaritást vállalta a halálig, mégpedig a kereszthalálig. Kiválasztottság és szolidaritás-eszme jelenthet tehát alkalmi, felszíni feszültséget az életünkben, alapvetően azonban nem két malomkő, ame-

lyek között csak felőrlődhetünk, hanem két pillér, amelyre életünk íve épül. Nemegyszer meg kell tagadnunk az emberekhez fűző szolidaritást — talán nemcsak a rosszban, hanem a hétköznapok látszólag erkölcsi jelleget sem hordozó döntéseiben is — ha a magunk útjára indulunk, mégsem stréberségből tesszük. Kereszténységünk hazugság volna annak a mély, totális szolidaritásnak a vállalása nélkül, amely Krisztus megtestesülésének és halálának legszembeszökőbb stílusjegye.

Egy arisztokrata kislány Szalézi Szent Ferenc közbenjárását kérte valaha. Apácarendbe akart lépni, de még nem töltötte be az előírt kort, a tizenhat évet, s korengedélyt szeretett volna kapni a Szentszéktől. „Gondolja meg, leányom — válaszolta lelkivezetője —, hogy a Boldogságos Szűz mennyire várta az Angyali Üdvözlet után Jézus megszületését. Mégsem kért felmentést a kilenc hónap alól." — Nem, *Mária nem kért fölmentést.* A krisztusi kiválasztottság *nem kiváltság,* nem is olyasmi, aminek a határait emberi eszközökkel előre kirajzolhatnánk. *Elfogadni* lehet, s érzékeny lelkiismerettel naponta újra elindulni az útján.

(1972)

„Legyünk őszinték!"

Mélyre raktározott gyerekkori emlékem: a stabilizáció évében (egy marék diák) Zalában töltöttük a nyár második felét. Augusztus végén — még forint nélkül — kirándulgattunk az erdő- és szőlőborította dombok között; ismertek és szerettek mindenfelé. Egy portyánkon csemegeszőlőt szüretelő csoport közelében vezetett az utunk. „Lépjünk előbbre — ajánlotta valamelyikünk —, ha meglátnak, behívnak." „Akkor inkább *becsületesen lopjunk!*" — hangzott a hirtelen válasz, egyik legkomolyabb társunk válasza. — „Becsületesen lopni": aki kelleti magát, hogy meghívják, az szabályszerűen jár el, de mégsem becsületes. A lopás erkölcsösebb; épp azzal, hogy őszintén vállalja az egyenes, bár törvényszegő utat.

A „gyerekszáj" egy kor — a mi korunk — erkölcsi világképének talán legjellemzőbb elvét fogalmazta meg. A ma emberének szemében a legnagyobb — hovatovább egyetlen igazi — bűn a hazugság. Ez nemcsak sorrendi újítás, hanem mindent sarkából kifordító forradalom, mert párosul azzal a meggyőződéssel, hogy a régi értelemben vett erény általában hazugság (tehát bűn), s a régi értelemben vett bűn önmagunk őszinte vállalása (tehát erény). Valaha a janzenisták a kegyelem nélkül élő emberről mondták (tévesen), hogy erényei csillogó vétkek. Korunk hitetlen „janzenizmusa" az *őszinteség „kegyelmét"* jelenti ki minden érdem és üdvösség egyetlen feltételének. „Szeress és tégy, amit akarsz!" — hangzott az ágostoni elv. „Légy őszinte, és tedd, ami jólesik!" — hangzik a mai jelszó filozófusok és tizenévesek ajkán.

Paul Ricoeur Marx, Nietzsche és Freud nevéhez kapcsolja ennek a — századunk egész gondolkodásmódját oly alapvetően meghatározó — őszinteség-igénynek a jelentkezését. Más-más kiindulópontról, de mindhárman a „hamis tudat" kritikáját tűzték ki célul az illúzió rombolás, a mítosztalanítás, a deheroizálás lobogója alatt. Mint Ricoeur írja: „éppen nem a tudat tönkretétele, inkább annak kitágítása-elmélyítése érdekében". Nálunk 1912. május 23-án *Babits* disztichonai fogalmazták meg ezt a programot: „Jöjjön az *elhazugult életre* halálos igazság... Félre vakult csökevény, s ti *koholt ideálok!* Nem játék a világ! Látni, teremteni kell!" A *lelkiis-*

meretek forradalma akkor már *forradalmi tömegeket* mozgósított.

Az *őszinteség* ítélő angyala azóta változó alakban keresztülkasul járt Európán és a világon. Meg kell vallanunk: nemegyszer pusztító vihar gyanánt. Sartre és Simone de Beauvoir után kezdjük megérteni Kosztolányit, aki a „becsületes városból" sietve hazatoloncoltatta magát. „Sok minden rokonszenvesebb volt ottan — vonja le a képzeletbeli kirándulás tanulságait. — De be kell vallanom, hogy itten mégiscsak jobb. Mert ha az ottani és az itteni emberek körülbelül egyformák, az itteniek javára sok mindent föl lehet hozni. Többek közt azt, hogy ezek itten néha legalább színesen, kellemesen hazudnak egymásnak." Mi ez a paradoxon? Felelőtlen írói ötlet? Gyáva menekülés az erkölcs és az igazság szigorú tájairól a leleplezett, de nélkülözhetetlen illúziók kellemes kísértései közé? Inkább tán annak fölismerése, hogy az őszinteség-becsületesség abszolutizálása önmagát cáfoló vállalkozás, mert a megvetett „hazugság" néha egy teljesebb és igazabb igazság megfogalmazója.

Az őszinteség tisztító-pusztító viharára, krízisére valóban szüksége volt a világnak, szüksége van a mi lelkiismeretünknek is. Ám aki minden más erkölcsi értéket kétségbe vonva *csak* őszinte akar lenni, az újabb, mindennél veszedelmesebb illúzió rabja lett. Mert kényes portéka az ember; s az igazságnak nem a kimondása, hanem a megtalálása a nehéz. Bátorság kell ehhez is, de hajlékony, alázatos, türelmes és tapintatos. Olyan bátorság, amely mer keresni, próbálkozni, visszavonulni, és más véleményére is figyelni. Olyan bátorság, amely a részigazság elvakultságával hősiesen szembeszegzi az egészhez való hűség parancsát.

Ha alkalmatlan időben vendégem érkezik, s egy-kettőre kiteszem a szűrét, *őszinte* voltam? Bátran-becsületesen kifejezésre juttattam a részigazságot, pillanatnyi bosszúságomat. De gyáván és vakon elejtettem azt a sokkal fontosabb igazságot, hogy én ezt az alkalmatlan időben érkező embert tisztelem, nem szeretnék neki fájdalmat okozni. Szabad egy élet egész igazságát megtagadni a pillanat parancsára — az őszinteség és a becsület nevében?

Böll írja valahol, hogy szeretne találkozni egy pappal, aki *dadog*. Mert az őszinteség dadogás, és nem betanult mondatok folyékony előadása. Azóta egy lépéssel tovább jutottunk: modornak bizonyult a dadogás is. Az igazságot *keresni* kell,

és az őszinteségre *törekedni* lehet. De őszintén csak úgy, ha nem *csak* az őszinteségre törekszünk, hanem olyan harmónia kialakítására, amely tiszta tükörré tesz az igazság fénye előtt. És szeretetre, mert az igazság nem a magányos farkas kincse, hanem az igaz én-te kapcsolatban élő emberé. Őszinték *egymáshoz* lehetünk, magunkat *egymás szeme tükrében* látjuk meg, az igazságot akkor, ha *egymás között* beszélgetünk róla. Optimális esetben nem dadogva, hanem az emberi nyelv árnyalatokban gazdag szabályai szerint, mert a nyelv nem hazugságra és szemfényvesztésre, hanem épp a nehezen megközelíthető igazság kimondására való.

S ha szeretet nélkül, én-te kapcsolat nélkül nincs igazság és őszinteség, akkor az igazság és az őszinteség legnapfényesebb fennsíkjaira — nyilván a *jó imádság* kapaszkodója vezet.

(1972)

Szabadság és elkötelezettség

Egy tanítványom szülei mesélték mosolyogva, hogy a fiuk nemrég megkérte őket, nézzék meg a Melody című filmet, jobban meg fogják érteni őt. Kedves és tanulságos história. Valóban: nem arra való-e minden műalkotás, hogy mesévé, „szóvá tegye", ami a személyiségünk mélyén meghúzódik: érzést, sorsot és álmokat? *Az igazán klasszikus remekművek* nyilván azért váltak nemzedékek, sőt kultúrák kötelező olvasmányává, mert alkalmasak voltak arra, hogy az emberek milliói magukra és egymásra ismerjenek bennük, hogy évszázadokon, esetleg évezredeken át az emberiség életének *közös vonatkozási pontjai* legyenek.

Az első gimnazista kisdiák a Melodyt nézette meg szüleivel, de nemrégiben a fél ország népe figyelte heteken át *Odüsszeusz* történetét a tévé előtt, s lapozta föl a könyvet, Homéroszét, amelybe Babits szavai szerint „ezrek álma tévedt". Csak a mese varázsa, a mediterrán tájak szépsége ragadta meg ezeket az embereket? Aligha. Odüsszeusz már az ókorban is több volt kalandos sorsú utazónál; egy embereszményt személyesít meg, s maradandóan hozzájárult az európai ember sajátos arcának-egyéniségének kirajzolásához.

„Leleményesnek" mondja Homérosz, de valójában a *hűség hőse.* Leleményessé is a hűsége teszi. Ellene esküdtek az istenek, a megpróbáltatások egész sora éri. Viharokon, szörnyeken túl tartóztatnák kellemes kísértések is. De neki *haza kell jutnia*, várja a felesége, Pénelopé s az időközben legénnyé serdült fia: Télemachosz.

Homérosz huszonnégy éneken át vezeti a hűség kalandjai közt Odüsszeuszt. A képzőművészet vázaképeken, mozaikokon egyetlen jelenetbe tömörítette mindazt, amit el akart mondani róla. Szívesen ábrázolták *árbochoz kötözve* a szirének között. Ez a jelenet önmagában is alkalmas arra, hogy egyéniségének, sorsának feszültségeit felidézze. A görög ember ez előtt a kép előtt tanulta meg, hogy szabad akkor lehet az ember, ha árbochoz kötözi magát, s hogy az igazán emberhez méltó kaland, a hűség kalandja.

Az árbochoz kötözött ithakai király sokat foglalkoztatta az *egyházatyákat is.* Érezték ők jól, hogy Krisztus evangéliumát és a keresztény életeszményt csak akkor tudják megis-

mertetni a hellénista világgal, ha felhasználják a filozófia kategória-rendszerén túl az irodalom és a mítosz „viszonyítási pontjait" is. Az árbochoz kötözött Odüsszeuszt ezek az egyházatyák egyenest a *keresztény életeszmény* megszemélyesítőjének kiáltották ki. „Hajózz el az ének (ti. a szirének éneke) mellett — írja Alexandriai Kelemen —, halálos az. Csak akarnod kell, s legyőzöd a pusztulást, a Fához kötözve minden romlástól feloldoztatol. Isten igéje lesz a kormányosod, és a Lélek fuvallata a menny kikötőjébe visz."

Hugo Rahner nagy tanulmányban mutatta be, hogy az ősegyház képrendszerében milyen fontos helyet foglalt el ez az Odüsszeusz-alak. Az életünk: kockázatos hajóút, az árboc: a kereszt (az antik árboc valóban kereszt alakú), a szirének éneke hol az érzékiség, hol a pogány bölcsesség, amely egyébként épp az ősegyház tapasztalata szerint szabados erkölcsi fölfogással párosult, s amelyet a gyöngébbeknek tán betapasztott füllel meghallgatni sem jó, de az erősebbnek — árbochoz kötözve — meg kell hallgatnia. A hűség nemcsak Pénelopéhez köt, a hazaváró kikötő nemcsak Ithaka. Az árbochoz kötözött Odüsszeusz keresztény sírokon vált szarkofág-dísszé, a hűség, az elkötelezett szabadság kalandja a keresztény értelmezésben kapott kozmikus, halált legyőző távlatot. Nemcsak egy képet vett itt át — ügyesen — az ősegyház a hellénista világtól. Egy emberi magatartási formát fogadott el, abban ismert a saját eszményére, s annak adott új értelmet, anélkül, hogy széttörte, meghamisította volna.

Gondoltak-e a tévé nézői arra, hogy épp századunk emberét fenyegeti az a lehetőség, hogy az odüsszeuszi leckét *elfelejtjük*? Ratzinger írja: „Az emberi öntudat jelenlegi formája és korunk emberi szituációja kérdésessé tette döntéseink véglegességét. Egész mai életérzésünk teljesen ellenkezik a véglegesség eszméjével." A fejlődéselmélet, a történelmi szemlélet, a lélektan, a szociológia: mind hozzájárul ahhoz, hogy meginogjon a dolgok (árbocok) stabilitásába vetett bizalmunk, s ne tekintsük eszménynek az emberi magatartást állandósító, „megkötöző" hűséget sem.

Vagy eltűntek volna a viharok is, és nem volna többé szirén-hang, amely az odüsszeuszi megoldást mégis kötelezővé, egyedül lehetségessé tenné? A szabadság veszélyeit a modern embernek is észlelnie kell. Szirének helyett ő a *manipuláció* veszedelméről beszél. Mint Hemingway novellájának

anarchista hőse — a második vagy a harmadik pohár után: „A vallás a nép ópiuma — mondja... Úgy van, és a zene is az. De erre ez a fejbeszállós nem gondolt. És a takarékosság, az is ópium a népnek. Sőt Olaszországban és Németországban a hazafiasság is az. És mi van a nemi közösüléssel? Vajon az is ópium a népnek? A nép egy részének az. A nép legjavának. De az ital fejedelmi ópium a népnek, ó az kitűnő ópium. Bár vannak, akik inkább a rádióhoz folyamodnak, mely ugyancsak ópium a népnek, méghozzá olcsó. Maga is rákapott. És mindezek mellett fut a szerencsejáték, ha valami, akkor az igazán ópium a népnek. A legrégibbek közül való. Meg a becsvágy is az; az is ópium a népnek, a kormányzási rendbe vetett hittel együtt... De mi a valóságos, az igazi ópium a népnek?... Hát természetesen a kenyér a nép ópiuma. Vajon eszébe jut-e ez a napvilágnál? És világosságnál is? Van ennek értelme? A kenyér a nép ópiuma."

Mr. Frazert, a Hemingway-hőst — látjuk —, anarchista tanulságokhoz vezetik elmélkedései. Minket megerősítenek abban a meggyőződésünkben, hogy Odüsszeusz leckéjét nem szabad elfelednünk, példája épp ma aktuálisabb, mint valaha.

(1973)

Madarat tolláról...

„Nem a ruha teszi az embert" — tartja a közmondás: közhasználatú jelentésében nagyon helyesen. Ki vagyok, mit érek, valóban nem attól függ, hogy milyen a ruhám.

De a szónak más — s talán eredetibb — értelmében igaz lehet azért ennek a mondásnak a fordítottja is. Hogy a *ruha teszi az embert.* Emberré például mindenképpen az teszi.

Az állatnak nincs ruhája (hacsak mi, emberek föl nem öltöztetjük), s így ki van szolgáltatva a környezetének. A természet adottságaihoz: például a hőmérsékleti s csapadékviszonyokhoz alkalmazkodik, ha bír; ha nem, elvándorol vagy el kell pusztulnia. Az ember műkörnyezetet alakít ki önmaga számára: egyszer bundát húz, máskor trópusi sisakot nyom a fejébe. A természettel szembeállítja a kultúra rendjét.

S a ruha nemcsak a hideg, meleg szélsőségeitől, a széltől, esőtől óv. Az egyén életén belül is kifejezője lesz a kultúra és a természet, a személyiség és a test kritikus különbözésének. Kifejezi, hogy nem vagyok egészen azonos a testemmel: egy marék vacogó vagy indulatok lázában égő, másokra ránehezedő vagy épp másoknak kiszolgáltatott hús. Személyiség vagyok: a testemet vállalom, de próbálom nevelni, alakítani. Vannak belső ügyeim: gyöngeségemnek és erőmnek, az ösztönös mozdulásaim és lelkiismeretem közt folyó küzdelmemnek intim szférájába mást csak annyira bocsátok be, amennyire életem bizalmas társának fogadom.

Az ember, ha ruháit ledobja, könnyen magából vetkezik ki. Veres Péter *Közérzet és eugenika* című naplójegyzetében szomorúan tette szóvá öltözködési kultúránk elszegényedését. „Mennél jobban levetkőznek a nők, annál nyilvánvalóbb, hogy minden száz nő közül csak néhánynak van képeslapra, filmvászonra vagy képernyőre való alakja. Jó, jó, de vajon akinek kissé vastag vagy túl vékony a lába, rövid a dereka, túl dús vagy nem dús a keble, vagy akármije, az nem lehet egész ember, jó élettárs, jó édesanya, jó munkás és jó állampolgár? De bizony lehet! Sőt, ha ezt lelkileg elintézte önmagában, annál inkább lehet."

„A nem extraszép nőnek valósággal megaláztatás az élete elejétől végig." — írja néhány mondattal később. De nem

természetes-e az is, hogy az „extraszép" nő egy tudományos előadáson vagy akár egy társaságban egyenest el akarja kerülni azt, hogy csak vagy elsősorban a szépsége miatt figyeljenek rá? Nyilván egy ökölvívó bajnok is örül, hogy zakója elrejti izmait. Zavarná a társaság többi tagját, s így őt magát is, amikor szót kell érteni egyenrangúként, összemérve az erős és a gyönge érveit.

Mily óriási lehetőség az átöltözés. A munkaruha levetésekor egy sajátos kapcsolatrendszerből is kilépünk, amikor ünneplőt öltünk magunkra, már előre fölkészülünk valami másféle kapcsolatrendszer új erőterének elfogadására. Nem kell anyánk méhébe visszamennünk ahhoz, hogy újjászülessünk.

Igen, a ruha teszi emberré az embert. Hordozza életünk sajátos emberi lehetőségeit — és kockázatait is. Élni kell, de visszaélni is lehet vele. Lehet belőle álruha: mások, sőt önmagunk megtévesztésére. Válhat eszközből céllá, akárcsak emberségünk másik nagyszerű eszköze, a szó.

Az evangélium Jézusa olyan világban élt, amelyben az élet többi hazugságának veszedelmével együtt az öltözködéssel kapcsolatos eltévelyedések is mindennaposak voltak. Ezért becsülte a szőrköpenyes, bőröves Keresztelőt: „aki puha ruhában jár, királyi palotában lakik" — vagyis eladta magát. Ezért tanított arra, hogy „ne aggódjunk azon, mibe öltözzünk". Azért jutott el ő maga egészen odáig, hogy a kereszt alatt egyetlen, varratlan köpenyét is lekanyarították a válláról, és mezítelenül kellett megállnia az emberek szeme előtt. Ezért ígért örök boldogságot azoknak, akiknek az ítélet napján azt mondhatja majd: „Mezítelen voltam, és fölruháztatok."

Amikor öltözöm, az inggel, nadrággal nem jelmezt: emberségemet öltöm magamra, ajánlom egészen, mindennap újra Istennek.

(1973)

Bűnbánat és megtérés

Papi életének első tapasztalatairól számolt be nemrég egy fiatal káplán. Elmondta többek közt, hogy nem sokkal fölszentelése után közlekedési baleset szemtanúja volt. Az áldozatot, akinek mindkét lábát levágta a vonat, emberek gyűrűjében, kínlódva, de eszméletén találta. Kereste a szót: hogyan lépjen hozzá. Végül azt mondta neki: „Pap vagyok, bánja meg a bűneit!"

A szerencsétlen ember haragosan elutasította magától a közeledést. S a fiatal pap maga is úgy érezte, hogy valamit elrontott. Nemcsak „taktikai" hibát követett el, hanem — ügyetlenségből — a krisztusi magatartás stílustörvényét szegte meg.

Igaz, Jézus is azzal lépett az emberek elé, hogy „tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az üdvösség jóhírében". De olyan emberek elé lépett ezzel a fölhívással, akiket már korábban mély, már-már reménytelenségbe buktató bűntudat hatott át. Krisztus bűnbánatra szólító szava evangélium, örömhír. Elsősorban nem az csendül ki belőle, hogy van mit bánnunk, hanem az, hogy van bocsánat, nem maradunk egyedül a bűneinkkel.

A mai ember azonban legtöbbször a bűn fogalmával sem tud mit kezdeni. Azért nincs igazi bánata, azért mond keveset számára a megváltás örömhíre is. Hozzászoktunk ahhoz, hogy természettudományos egzaktsággal mérjük s hűvös ésszel tudomásul vegyük az anyag tulajdonságait. A természetben nincs hideg és meleg, csak valamilyen hőállapot, nincs jó vagy rossz idő, csak valamiféle, több-kevesebb számszerű adattal objektíve jellemezhető meteorológiai szituáció. A jó és a rossz fogalompárjának helyébe — ilyenféle fölismerések után — könnyen illesztjük etikai síkon is a szabályos-szabálytalant, az előírásos-előírásellenest. Így aztán kikopik belőlünk a bűntudat, helyébe önmagunk szomorú vagy elkeseredett tudomásulvétele lép, s a bűnbánatot fölváltja a harag vagy a szégyenkezés — az önpusztítás vagy a kompenzációk tragikus lehetőségeivel.

Minket, katolikusokat gyerekkori gyónási előkészületeink legtöbbször túlságosan is korán megismertettek a bűnre, bűnbánatra vonatkozó keresztény tanítással. Egy 8-10 éves

gyerek belső tapasztalása még nemigen tud igaz tartalmat-értelmet adni a lelkitükörben s a bűnbánati imákban olvasott szavaknak. Kaptak-e később értelmet, ha egyszer formulaként beleépültek az életünkbe? Lehettek gátjává, akadályozójává is az igazi magunkra eszmélésnek. Hányan voltak, akik egyszerre hazugnak, mondva csináltnak találták őket, s el is szakadtak tőlük, velük együtt a jó és rossz „gyermeki" kategóriáitól! Ha meg valóban eljutottunk a bűnnek s a bűnök kockázatának felnőtt megtapasztalásáig, akkor az a kérdés, hogy fel tudtuk-e használni a felnőtt tapasztalat értelmezésére és szóvá tételére a gyermekkorunkból magunkkal hozott formulákat. Hány keresztény módon iskolázott ember életében van tragikus hasadás a gyónások lelkitükre meg a valóságos önismeret között! Meggyónnak sok olyasmit, amiért igazában nem is érzik felelősnek magukat, s nem találnak szót azoknak a gyötrelmeknek, vereségeknek a megvallására, amelyek miatt igazi bűntudatuk van vagy lehetne, amelyek miatt az életüket elhibázottnak érzik.

Isten nem szemrehányással fordul az emberiséghez, hanem szeretetéről akar meggyőzni minket. Épp ezzel ébreszt felelősségtudatra. Annak meg, aki — talán épp az ő szeretetével való találkozás megrendítő pillanatában — bűnére eszmél, bocsánatot kínál.

A nagyböjt bűnbánati idő. De még a bűnbánat előtt az igazi bűnbánat feltételeként *megtérésre* buzdít. Arra, hogy térjünk magunkhoz — hazugságokból, ál-objektív vagy formalisztikusan jámbor szemléleti rendszerekből. Vagy inkább térjünk Krisztushoz. Az eszmélésnek és az imádságnak abba a belső csendjébe, ahol már nincs értelme bujkálásnak, sértődöttségnek és felháborodásnak, mert magunkra maradtunk Jézussal. Mint a házasságtörő asszony („menj, és többé ne vétkezzél!"), vagy mint Péter a főpap házának sokadalmában, a kakasszó után, mikor a Mester szeme rávetődött („és Péter kimenvén keserves sírásra fakadt").

(1973)

A szeretet kockázata

„Feladhatja magát az ember?" — kérdezi önmagától és fiatal közönségétől egy keresett humorista, aki jellemző szóval *humoral*istaként mutatkozik be az önálló estjét hirdető plakátokon. „Nem, az ember nem adhatja fel önmagát" — hangzik a lelkiismeret válasza. Önmagunk föladása: minden bűnnél súlyosabb, talán az egyetlen valóban megbocsáthatatlan és jóvátehetetlen vétek, fakadjon akár gyávaságból, akár kényelemszeretetből, akár valami álnagylelkűségből. Maga a pokol, s aki ebben az infernóban él, az nemcsak maga szenved rettenetesen, hanem árasztja is magából a kárhozatot.

De hol van az az *én*, amit nem adhatok fel? A kamasz, hogy az önfeladás szégyenletes útját elkerülje, különbözni igyekszik mástól, önfejű lesz, hadat üzen a tekintélynek, egyáltalán minden emberi kapcsolatnak — egészen a megnémulásig. Körültáncolja önmagát, vagy inkább azt az űrt, amely személyisége helyén tátong. Nehezen ébred rá arra, hogy ez is eltévelyedés. *Fel* nem adhatjuk magunkat, de aki az *oda*adástól is visszariad, az önmagát nem építheti fel soha. „Anyám kivert (írja József Attila) — a küszöbön feküdtem — *magamba bújtam volna, nem lehet*". „Csak *másban* moshatod meg arcodat." Ahhoz, hogy nevem legyen, kell, hogy valaki néven szólítson. Ahhoz, hogy önmagam legyek, kell, hogy valaki elfogadjon. „Én nem szerettem önmagamat soha — írja Kosztolányi a feleségének —, de te szerettél."

Eljutottunk a szeretet szóig, amely gazdag, s ugyanakkor annyira félreérthető. Sartre a szeretetet a leghitványabb önfeladásnak látja. De talán nem gondolkodott eleget Szent Pál mondatán: „Ha minden vagyonomat szétosztom alamizsnaként a szegények között, és ha testemet máglyára adom is, szeretet pedig nincsen bennem; semmit sem érek." „Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és életét adja oda váltságul sokakért". Ennek megfelelően Jézus tanítványai között más az előrejutás mértéke, mint a világban: „Aki nagy akar lenni közöttetek, legyen a szolgátok." De Graham Green e nagyon evangéliumi nyomon jár, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy „rosszul szolgál, aki *ki*szolgál".

Jézus nagyon jól tudta, hogy minden szó félreérthető, s ezért a szeretet, a szolgálat meg az odaadás programját nem is annyira szavakkal fogalmazta meg, inkább saját életével és halálával. Ő teljes odaadásban élt, de egy pillanatra sem adta föl magát. Szolgált, vállalta a szolga szerepét engedelmesen a halálig, mégpedig a kereszthalálig, de nem szolgálta *ki* az embereket. Ezért mondhatta: „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztjét, és úgy kövessen. Mert aki meg akarja tartani az életét, elveszíti azt, aki pedig elveszíti az életét — értem — megtalálja azt."

A szeretet egyetlen lehetséges mértéke a totalitás. „Egy életem, egy halálom" s azt nem lehet darabolni, vagy az egészet adom, vagy értéktelen és hazug az odaadásom. Hogy ez a teljes odaadás mégsem válhat önmagunk feladásává, az nem mérték, hanem belső tisztaság kérdése. Minden igazi — és az egész életet átfogó — szeretet-kapcsolat kétfókuszú, mint az ellipszis. Ha ez az ellipszis körré válik, ha az egyik fókusz a másikba hull, elromlott a szeretetkapcsolat. Magammal tartozom annak, akinek odaadtam magam. Ha odaadásom, bár valami rosszul értelmezett „szeretet"-ből, önmagam feladásává torzul, nem többet adtam, hanem kevesebbet, értelmetlenné vált a kapcsolatunk.

Az odaadásnak — minden igazi odaadásnak — története van: igazában mindig halálig tartó története. Ennek a történetnek lehetnek olyan szakaszai, amelyekben az odaadás önmagunk kifosztásáig, hajszál híján önmagunk feladásához vezet. Ilyenkor majdnem egyszerűbb volna átlépni ezen a hajszálnyi határon. De a bravúr kötelező ezekben a nehéz és sötét pillanatokban is. *Nem adhatja fel magát az ember: oda* kell adnia magát, el kell fogadnia a másik embert, s ezeknek az én—te kapcsolatoknak egy életet, egy halált betöltő bravúros feszültségeiben kell Istenhez közel jutnia, akit Gabriel Marcel Abszolút Te-ként emleget. Szent János szava szerint: „Aki szeretetben él, Istenben él, és Isten őbenne".

(1973)

Kezdődik a nagyvakáció

A diák örömmel és izgatott várakozással néz a vakáció elé, a *szülőben* megsűrűsödik az *aggodalom*. A fiai-lányai elé nyíló szabadságnak ő elsősorban nem az örömét, hanem a kockázatát érzékeli. Lehet, hogy eddig is ritkán tudott elbeszélgetni a gyerekeivel, de legalább tudta, hol vannak, mit csinálnak, áttekinthette majd minden lépésüket. A szünidő a váratlan helyzetek sorozatát jelenti, azok meg veszedelmeket: fizikai és erkölcsi természetűt is.

Szó se róla, ez az aggódás nem oktalan és nem is fölösleges. De nagy baj volna, ha egészen elhatalmasodnék — épp a keresztény családokon. Az természetes, hogy a hívő ember különös felelősséget érez a gyerekeiért: nem mindegy neki, milyenek lesznek, s egy olyan világban, amelynek közszellemét egyre kevésbé alakítja az evangélium, nemcsak embert, hanem jó kereszténytet is akar nevelni belőlük. De minden igazi nevelésnek (s a keresztény nevelésnek különösen) szabadságra kell nevelnie. Talán épp egy-egy szünidő küszöbén eszmél rá ennek igazi jelentőségére a keresztény szülő.

Jó és szükséges a védelem, a szoktatás, az otthon és a mindennapi ellenőrzés fegyelme. De évről évre több szabadságra is szüksége van egy fejlődő embernek, ahol nem döntenek róla, helyette, hanem neki kell döntenie — közvetlen védelem és ellenőrzés nélkül, személyesen szembenézve az élet kockázataival és lehetőségeivel. A szabadságnak ezekbe a helyzeteibe fiát-lányát a legjobb szülő is csak imádságával kísérheti el.

Mit tehetünk, s mit kell még tennünk az imádságon túl? Okosan kiszabhatjuk a *fokozatosság* rendjét. Ma tizenkét-tizennégy éves legénykék is bejárják autóstoppal Közép-Európát. Ez például első nekifutásra nyilván sok és fölösleges. (Már csak azért is, mert majdnem lehetetlenné teszi a továbblépést.) A szabadsághoz-felelősséghez szokni kell, hogy milyen fokozatokban, azt aggályoskodás és szűkmarkúság nélkül a szülőknek jó kiszámítaniuk.

Ez a kiszámítás pedig csak akkor sikerülhet, ha fenntartjuk a beszélgető viszonyt azzal, akit annyira féltünk és szeretünk. Ellenőrizni nem tudjuk, nem akarjuk lépten-nyo-

mon. De segítenünk kell abban, hogy földolgozza, értékelje a tapasztalatait. Őszintén beszélnünk kell vele, mielőtt nekivág valaminek; nem azért, hogy félelmeinkkel gúzsba kössük, hanem hogy egyszerűen s az önbizalmát is megerősítve megmutassuk: nem naivul vagy kényszeredetten bocsátjuk el. Figyelnünk kell azokra a jelekre, amelyeket egy-egy nyaralásból küldött lap, egy-egy munkahelyről hazatérőben elejtett szó hordoz. A vállalkozás végén pedig mindenképpen alkalmat kell keresnünk arra, hogy megbeszéljük, milyen meglepetésekkel szolgált, milyen tapasztalatokkal zárult az egyéni élet egy-egy korai próbarepülése. Elsötétedhet körülöttünk a látóhatár, nehézzé, olykor lehetetlenné válhat, hogy az apa vagy akár az édesanya is szót értsen felnőtt fiával-lányával. Ilyenkor talán egy idősebb testvér vagy egy okos és felelősségteljes rokon, esetleg épp a lelkiatya segíthet; egyedül maradni sohasem jó, s ezt a szabadságával-felelősségével számot vető fiatal elsőnek érzi át.

De végül is a keresztény nevelés döntő eleme mégis az, hogy *Isten elé* elvezessük a ránk bízottakat. Szokják meg, hogy Isten nem azonos velünk. Nem mögöttünk áll, hanem fölöttünk, éppoly közel hozzájuk (ítéletével s kegyelmével is), mint mihozzánk. „Nem a szent dolgok hibája — írja Peter Brook —, hogy fegyver lett belőlük, amellyel a középosztály a gyermekeit féken tartja". Isten nem válhat ilyen fegyverré: s hogy nem tettük-e mégis azzá, azt most, a szünidő előtt vizsgálhatjuk meg igazán.

Vakációra induló gyermekeinknek Babits sorait idézhetjük:

Légy hű és légy szabad! Gondolj a madarakra,
kik hívek a fához, mely fészküket adja,
s mégis kilátnak, kiszállnak a légi magasba!
Két hazában otthonosok: polgárai a fáknak
s együtt örök polgárai mind égnek és a szabadságnak.

(1973)

Hódítás és ajándék

Mesék és mítoszok sora dokumentálja azt az ősi, gyanakvó sejtést, hogy az emberi vágyak egymást és önmagukat cáfolják, és már csak ezért is kielégíthetetlenek. A három kívánságról szóló példázatokat továbbfeszítve el lehet képzelni, hogy valamely földöntúli hatalmasság szerződést ajánl: minden valóra válik, amit csak akarsz, de olyan áron, hogy aztán nem is történik veled semmi más, csak amit magad kívánsz magadnak. Sétára indulsz, aggódva kémleled az eget: eső fenyeget. Esernyőt kívánnál éppen, amikor eszedbe jut: sokkal egyszerűbb, ha azt kívánod, ne essék. Első pillanatban kapva kapnánk egy ilyen lehetőségen. Ha jobban meggondoljuk, be kell látnunk, hogy ez az alku a pokolba vezet. Az erdő, amelyben csak az általunk előre programra tűzött vadak, tisztások, források és útvesztők fogadnak, nem erdő többé; a vándor előbb-utóbb hanyatt vágja magát benne: jöjjön akármi, de végre történjék valami más is, mint amit én akarok.

Szó se róla: örülünk mi annak, ha egy-egy óhajtásunk teljesül. Igazi nagy örömet azonban többnyire olyankor érzünk, ha valami olyasmi történt velünk, „amire gondolni sem mertünk volna", ami legmerészebb álmaink határán is túl esik. Méretei miatt? Talán egyszerűen csak azért, mert kiemel minket önmagunkból, saját program-kitűző tudatunk, várakozásaink, törekvéseink erőteréből.

Mondják, hogy az űrhajósok némi gyakorlás, ismerkedés után egészen jól érzik magukat a súlytalanság állapotában. Szellemi-személyes értelemben embertelen a súlytalanságnak ez a helyzete. „Már mindent merek — jajdul föl József Attila —, de nincs értelme semminek sem." Meglepetésekre van szükségünk, a véletlen ajándékaira, kellemetlenre is inkább, mint semmilyenre. Erőteret, adottságokat, ellenállást igénylünk, amely olykor nyomaszt, börtönként vesz körül, de amikor legjobban ránknehezedik, akkor provokál a legnagyobb bravúrra: önmagunk meghaladására. A költő Zrínyi szava: „Provocálom a fátumot", fordítva is igaz: mi lenne belőlünk a fátum provokációi nélkül?

Van-e egyáltalán értelme annak, hogy egyfelől véletlen ajándékokról, másfelől csapásokról beszéljünk? Inkább egye-

nest Szent Pál mondataihoz vezet a gondolatmenetünk, amelyekben azt állapítja meg, hogy „az Istent szeretőknek minden javukra válik". Claudel a hivatásról írta, hogy az „félig ajándék, félig hódítás". Nem érvényes-e ez a tétel, mindenre, ami csak igazán fontos és értékes az életünkben? S az ajándék meg a hódítás nem kapcsolódik-e egymáshoz sokkal szorosabban, mint általában gondolni szoktuk?

Jézus arra tanított, hogy tegezzük, hogy Atyánknak szólítsuk Istent, s hogy azt kérjük tőle naponta: „Legyen meg a Te akaratod". Ő a garanciánk arra, hogy azok a tények, amelyek körülfognak minket, nem valami személytelen rácsszerkezet elemei, hanem egy szerető, személyhez hajló Gondviselés ajándékai. Ennek a belátása néha könnyűnek látszik, túlságosan, már-már gyanúsan könnyűnek; máskor viszont kriminálisan nehéz. Igazában itt, a földön, tapasztalati tények alapján nincs mód ennek az alapvető jézusi állításnak sem teljes értékű bizonyítására, sem egyértelmű megcáfolására. Maga Jézus, ha magyarázatot és bizonyítékot követelünk tőle, egyszerűen a keresztre és a húsvéti eseményekre mutat.

Félig ajándék, félig hódítás tehát az emberi lét. Embernek lenni annyi, mint késznek lenni a hódításra, de ugyanakkor késznek lenni az ajándék elfogadására — s a hódolásra is. Mi Jézustól akarjuk a tett és az elfogadás egyensúlyának titkát megtanulni. Hogy a Gondviselésben és a kegyelemben való bizakodásunk ne sekélyesedjék fatalizmussá. S hogy a tetteket termő törekvés ki ne oltsa bennünk a gyermeki lelket, amely ámulni és elfogadni tud.

(1973)

Amatőr — profi?

Amikor a *Bohócok*at megnéztem, eszembe jutott első, gyerekkori cirkuszi emlékem. Valamelyik világhírű cirkusz jutott el abba a vidéki városba, ahol éltünk. Szüleimmel s egy nagy baráti körrel mentem el az előadásukra. A szünetben határtalan lelkesedéssel idézgettük aztán a produkciókat. Az egyik idősebb barát fanyar képpel hallgatta szavunkat. „Neked nem tetszett?" „Mi különös van benne? Ezeknek *ez a mesterségük.*"

„A *jótett* addig értékes — elmélkedett nemrég egy kedves és kiváló barátom —, amíg valamilyen belső ellenállás legyőzése árán kell megvalósulnia. Amint foglalkozássá válik, rutinná szürkül, egyszeriben értékét veszíti. Ha egy családtagot betegségében ápolunk, vissza-visszahőkölve az ápolással járó megaláztatásoktól, de mégis fáradhatatlanul: hőstettet viszünk végbe. Egy professzionista betegápolónak ugyanezek a mozdulatok a foglalkozásához tartoznak. Nem érzi őket megalázónak, fizetést kap értük, könnyen, belső ellenállás nélkül végzi őket: nincs is különleges erkölcsi értéke tetteinek."

A fanyar képpel elejtett megjegyzés s a hosszabb gondolatmenet nagyon jellemző korunkra, mely talán az élet minden területén gyanakodva és elutasítóan tekint a *„profi"*-ra, s igazán az *amatőr* teljesítményeit értékeli.

Pedig ez a szemlélet számon kívül hagy valami igen-igen fontosat. Az amatőr egy-egy teljesítménye, jótette valóban nagyobb értékű lehet a professzionista egy-egy produkciójánál. De a „profi" az egész életét (egyetlen életét) rátette arra, amibe az amatőr csak bele-belekóstol. Ennek az egész életet átfogó teljességnek aztán új, egészen sajátos értéke támad.

Kétségtelen, hogy a „profit" fenyegeti az elszürkülés veszélye. Az, hogy az első nagy elszánások, valóban teremtő kedvből született lépések után önmaga epigonjaként éljen, minden további gondolkodás, küzdelem nélkül, egyszerűen csak sodródva abban a mederben, amelyet életének valaha megásott. De amatőrködésből mégsem kerekedik ki igaz emberi élet! S a professzionizmus kísértései viszont nem legyőzhetetlenek.

Az emberi életben nem érvényes a newtoni fizikai tétel; itt az egyenesvonalú egyenletes mozgás megmaradásához is új meg új elszánások szükségesek, az élet megannyi rakétarobbanása, s az életet átfogó odaadás hűsége: ezeknek a rakétarobbanásoknak a sorozata. A hűségben élő ember éppen nem tétlenül sodródó hordalék, hanem tevékeny, sőt lelemények, mint a hűség-hőse — Ulisszész.

Jézusnak volt szeme és szíve ahhoz, hogy észrevegye és nagyra értékelje az amatőrök alkalmi jótetteit. Megdicsérte például az „irgalmas" szamaritánust, és elmarasztalta mellette a papot meg a levitát, akikhez foglalkozásuk szerint (ha annak igazi tartalmát átlátják) jobban illett volna az a jótett, amelyet végül a szamaritánus vállalt helyettük. De ugyanaz a Jézus tanítványait a szeretetnek nem amatőrjeivé, hanem professzionistáivá akarta tenni. Egész életüket igényelte, életformát, közösséget alakított ki számukra. Ő maga is a szeretet professzionistája volt: egész életét rátette az Atya üdvözítő tervének megvalósítására, és el is mondta magáról, hogy „senkinek sincs nagyobb szeretete annál, mint aki életetét adja barátaiért".

Amatőr vagy profi? *Aki Krisztusé*, az arra hivatott ma is, hogy a professzionisták egész életét átfogó odaadásával beálljon a jó szolgálatába. Bérért? Mindenesetre nemcsak a szeretet spontán, alkalmi lökéseitől vezetve, hanem annak a *hitnek* az erőterében, amely tisztázza, hogy a lét központja a szeretet, s hogy a mi gyönge jóságunk csak követe, szolgája Isten Jóságának.

„Nagy áron vétettetek meg, nem vagytok a magatokéi" — írja Szent Pál. „Egészen Krisztuséi vagytok" — visszhangozza egy nemzedékkel később Antiochiai Szent Ignác. Ezért kell, hogy a keresztény ember családi élete, hivatásbeli szolgálata különbözzék azokétól, akik az emberi együttélés szabályait nem a szeretetből, hanem csak valamiféle „társadalmi szerződésből" vezetik le — tudatosan vagy öntudatlanul. Hivatásunk arra szólít, hogy professzionisták legyünk; vállalva és naponta új erőfeszítéssel legyőzve a professzionista élet belső kísértéseit. Tegyük a jót egész életünk odaadásával, hűségével, a szerzett gyakorlat „szakértelmével", de ugyanakkor — lehetőség szerint — mégis az amatőrök fiatal alázatával és örömével.

(1973)

Odú és fészek

„A rókának odva van, az ég madarának fészke..." Az evangéliumi mondatkezdetet szívünk szerint valahogy ilyesféleképpen egészítenénk ki: „az ember meg arra törekszik, hogy *otthona* legyen". Odúnál, fészeknél nem is tágasabb talán, de mégis olyan, amelyik nemcsak a testmeleget őrzi, hanem az egész emberi életet, sőt nem is csak egy ember, hanem egy család életét: házastársak szerelmét, kölcsönös odaadását, fiak és unokák nemzedékeinek egymásra rétegződő s egymással vitázó élményeit, tapasztalatait, álmait.

Az igazi otthon, a legegyszerűbb is, *nevel*. Épp azzal, hogy az ujjbögy és az orr tájékozódási szintjéig lebontva tárgyiasítja a család szellemét. Ezért „beati bene nati": nem föltétlenül a jólétben születettek (akiknek volt „gyerekszobájuk"), hanem azok, akiket gyerekkorukban egy igazi otthon némán is emberségre nevelő környezete fogadott.

Az otthonnal szemben más igényei vannak az alkotó korát élő felnőttnek, más a gyereknek, megint más az emlékeit őrizgető öregnek. Az otthon-teremtés igazi bravúrja ezeknek az eltérő igényeknek összebékítése, egymásba játszása. Az megeshet, hogy ideig-óráig nem értenek egymással szót, az egy családba tartozók. Otthontalannak, idegennek azonban senki sem érezheti magát a közös födél alatt. Egy-egy öreg fotel, vagy egy plakátokkal kitapétázott gyerek-sarok a legszűkebb otthonban is helyet talál. Valahol mélyen, saját kényelmünk biztosításán túl, mindnyájunk vágya, hogy egymásra találjunk, amikor hazaérkezünk.

Az igazi otthon emberközpontú. Igényeket támaszt a benne lakókkal szemben, nemcsak kiszolgálja őket, hanem tartást is ad nekik. De értük van, s agyon nem nyomhatja őket.

Aztán az ember otthona nyitott. Nem „átjáróház" vagy vendégfogadó, de ajtaja-ablaka van: bebocsátja a világot és a jövevényt. A róka nem fogad vendéget az odvában, a madár riadtan elkergeti fészkétől az odatolakodót, de az ember szívesen látja otthonában a másik embert.

Illyés Gyula panaszolta, hogy a francia jól eszik-iszik, s szegényes lakást tart, a németnek a kosztja sovány, s a lakása fényűző; mi magyarok meg elirigyeltük a francia konyhát s a német lakáskultúrát. Manapság, százados hagyomá-

nyok hirtelen megrendülése idején, fenyeget az a veszély, hogy az otthon reprezentációs jellege túlhangsúlyozódik, bútor, szőnyeg és kerámia státus-szimbólummá alakul, kifelé fordul, aminek a bensőséget kellene biztosítania, s az ember ellen támad, ami az emberért van.

„A rókának odva van, az ég madarának fészke..." — Jézus szava — tudjuk — meghökkentő módon folytatódik: „az Emberfiának pedig nincs hová lehajtania fejét". Az üdvösségtörténet jelentős szereplőinek meghívatása mind azzal jár, hogy el kell hagyniuk az otthonukat. Így hagyta el Jézus is a názáreti házat, amelyet szegényes, de marasztaló otthonná Mária keze munkája tett, s így kívánta meg tanítványaitól is, hogy megosszák vele a vándorapostol otthontalan életét. A természetes emberi életben is vannak alkalmak, amikor kinek-kinek el kell hagynia az otthonát. Ha máskor nem, akkor, amikor „elhagyja apját és anyját", hogy társat válasszon, és azzal új otthont alapítson. Az otthon igazi egyensúlyát úgy látszik, azok ismerik, akik ezt az elszakadást is vállalni tudják.

Jézus nem egy új családi fészek fölépítése végett szólította ki otthonukból az apostolokat. Maga is nagyon komolyan sorsközösséget akart vállalni azokkal, akiknek itt a földön nincs igazi otthonuk. Nem mintha megvetette volna vagy nyárspolgári életeszménynek tartotta volna azt az életet, amit egy emberhez szabott, jól megépített otthon fog keretbe. Azt akarta tisztázni, hogy igazi otthonunk az Atyánál van, „akitől minden atyaság (otthonépítő szeretet) származik."

(1973)

Urak és szolgák

„Tudjátok, hogy azok, akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok pedig önkényüket éreztetik velük. Köztetek azonban nem így van; hanem ha valaki nagy akar lenni köztetek, annak a szolgátokká kell lennie, ha valaki első akar lenni köztetek, annak rabszolgátokká kell lennie."

Ezek a sokszor idézett evangéliumi mondatok épp abszurditásukban félreismerhetetlenül Jézusra vallanak, de ugyanakkor a messziről érkező gyanakvását, sőt gúnyos elutasítását is kiváltják. Mert miféle közösség is volna az, kérdezheti akárki, amelyik ezt az alapelvet komolyan veszi? Ahhoz, hogy az emberiség haladjon, hogy benne egy-egy közösség boldoguljon, egészséges szelekcióra van szükség. Arra, hogy a tehetséges, vezetésre termett emberek élre törjenek, és valóban kezükbe vegyék a többiek sorsának irányítását. Ha egy csoportban ezek az emberek — akár kénytelenségből, akár valamiféle alázatosságtól vezetve — szolga-szerepre jutnak, s helyettük a hitványok kezébe kerül a vezetés, akkor az a csoport önmagát ítéli halálra. Hamarosan le is szorul az élet országútjáról, helyébe olyan közösségek lépnek, amelyek életrevalóságukat épp azzal bizonyítják, hogy alkalmazzák minden keneteskedés nélkül a „megfelelő embert a megfelelő helyre" elvet.

Szerencséje az egyháznak és a keresztény társadalmi egységeknek, — folytatná némi iróniával egy másik dialóguspartner —, hogy ezt a jézusi mondást sohasem vette igazán komolyan. Ha egy közösség élni akar, márpedig az egyház és a kereszténység élni, sőt hódítani akart, nem vállalhat életet gátló etikai normákat; s ha nyíltan elvetni restelli, hát hazugságokba ágyazza, s csak névleg tartja fenn őket. A keresztények éppúgy törekedtek a hatalomra, mint más életre termett közösségek tagjai, csak szolgálatnak nevezték el a méltóságot: servus servorum Dei-nek a pápát, „minister"-eknek az állami élet irányítóit.

A fölidézett vádak elevenbe találnak, de mégsem mondhatunk le arról, hogy Jézus szavában közösségi életünk alapvető stílustörvényének megfogalmazását lássuk. Zavarunkból az segít ki, ha meggondoljuk, hogy ezek az „abszurd"

mondatok nem valami absztrakt térből hangzanak felénk, hanem épp Jézus szájából. Kommentárul tehát az ő életét, egyéniségét s az apostoloknak meg az apostoli egyháznak életét kell melléjük helyeznünk. Maga az evangéliumi szöveg is fölhívja erre a figyelmünket; az idézett mondatok tudniillik így folytatódnak: „Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és váltságul adja oda életét sokakért".

Hogyan szolgált Jézus? Az utolsó vacsorán megmosta tanítványai lábát: „Példát adtam nektek, amint én tettem veletek, ti is úgy tegyetek!" Ez a lábmosás nem valami esetleges gesztus volt számára. Valamit föltárt a lelkületéből, ami végig jelen volt tettei és szavai mögött. De egész életét mégsem azzal töltötte, hogy mások körül apró-cseprő szolgálatokat végezzen. Tudott és akart mesterként és úrként föllépni.

A szolgálatra kötelező jézusi példát és parancsot az apostolok sem értelmezték úgy, mintha emberi értékeiknek elrejtésére vagy megtagadására kötelezte volna őket. Szolgálatnak fogták föl küldetésüket, de (modern szóval élve) valóban „a hívek vezető szolgálatának". Hogy ez csak játék a szavakkal? Ki állítaná ezt nyugodt lelkiismerettel, mondjuk, Szent Pál élete előtt, aki oly egyértelműen visszhangozza az evangéliumi törvényt: „Amikor mindenkitől független voltam, mindenkinek rabszolgájává tettem magam."

Jézus nem töri össze tanítványainak becsvágyát; inkább a nagypéntek és a húsvét titkának megtisztuló fényébe emeli. Szent Pál pedig épp becsvágyat akar ébreszteni a Krisztus népéhez tartozókban. Hisz mindenkinek hivatása van arra, hogy valamiben első legyen. Ez biztosít neki saját helyzetet, hivatást a közösségben, ez az ő szolgálata, amivel a többieknek és Istennek is elsősorban tartozik. S a vezetés nem arra való, hogy a tagok önmozgását pótolja vagy lehetetlenné tegye, hanem hogy összefogja.

Utópia? Ezzel a programmal lépett a világba Jézus, s ezt kéri számon minden keresztény közösségtől — a keresztény családtól az egyházközségig vagy a világegyházig. Hogy ez a program bonyolult, kijátszható, folytonosan résenlétet kíván? De hiszen Jézus sose mondta könnyűnek azt, amire meghívott. S ha egy program megragadása, megvalósítása oly nagyon könnyű volna, talán már meg sem érné, hogy az életünket tegyük rá.

(1974)

Élmény és emlékezés

Az ember időélményét vizsgálgatva F. J. J. Buytendijk *Nietzsche* találó példázatát idézi: „Egyszer az ember megkérdezte az állatot: Hogy van az, hogy folyton csak bámulsz rám, és sosem mondasz el semmit a boldogságodról? Az állat akart is felelni, valahogy ilyesféleképpen: Azért van ez, mert nyomban elfelejtem, amit mondanék. Ám ezt a választ is elfelejtette — és hallgatott."

Az állat egészen a jelenben él; a múlt „sebeit" félelmek, vágyak, feltételes reflexek formájában magával hordozza, de arra képtelen, hogy úgy mint az ember, magát a múltat fölidézze. Az ember *emlékezik:* azért nincs kiszolgáltatva sem a jelennek, sem a múltnak. Jelenét a múlttal, múltját a jelennel értelmezi, és ugyanakkor válogatni tud a pillanat benyomásai, lehetőségei között.

S mivel az emberi emlékezet nemcsak személyes tulajdon, hanem az emberiség közös kincse, azért az emlékezés kilátást nyit a jövőbe is. A halál útját mindnyájan egyszer járjuk végig, de hogy végig kell járnunk, azt előre tudjuk, mert emlékezünk mások halálára. „Emlékezz ember — mondja a hamvazószerdai fölhívás —, hogy porból vagy, és porrá leszel." „Az embernek — írja Buytendijk — van fogalma múltról és jövőről, azért objektíve megfogalmazható emlékei is vannak, és tud arról is, amit a jövője ígér, például a halálról." Vajda János már a legelső egzisztencialistákkal egyidőben ebben jelölte meg az ember sajátos büszkeségét: „Ember, mulandó, koldus vagy király, / Emeld föl és hordd magasan fejed! / Hős vagy, fenséges, mind, ki a halál / Gondolatát agyadban viseled!"

A *keresztény* ember emlékezése egyéni létének tapasztalatain túl nemcsak az emberiség mindenkivel közös emlékeit őrzi. Keresztény az, aki *Krisztusra emlékezik*: arra a páratlan eseményre, amit az ő földi élete, halála és feltámadása jelent. „Ezt cselekedjétek *az én emlékezetemre!*" — hangzott Jézus parancsa az utolsó vacsorán. S a Lelket is úgy ígérte meg, mint *emlékeztetőt:* „...mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazt, amit mondtam nektek". Ha így nézem; hívő ember az, aki *emlékezik Jézus Krisztusra*, saját életét vele, őt saját élettapasztalatával értelmezi, s

jövőjét méregetve túllát a halálon, mert a húsvéti örömhír emléke megnyitja előtte a feltámadás reményét.

Az ember emlékezése nem gép módjára idézi föl a múltat. Emlékeink — legalább az arra valók — nőnek, mint az élő fa törzsébe vésett betűk. S ez nemcsak gyarlóságunk; büszkeségünk is. Nagyon kérdéses az, mit hogyan tudunk igazán élményszerűen feldolgozni. Mintha legnagyobb élményeink nem a pillanat ajándékai volnának, hanem az emlékezés lassan kristályosodó építményei. Látok egy tájat, élvezem egy nagyszerű ember közelségét; hogy mit jelentett számomra ez a látvány, ez a találkozás, talán évek múlva tudom meg, miután újra meg újra fölidéztem magamban. Ezért őrzünk emléktárgyakat, ezért akasztunk képet a szobánk falára, ezért adjuk kézről kézre a kenyeret meg a kelyhet, amelyet Jézus nyújtott át nekünk.

Milyen különös, hogy Jézus — halálának és feltámadásának emlékeként nem elsősorban elbeszélést hagyott ránk, amit el kellene olvasnunk vagy mondanunk, nem is képet, nem is egy realisztikus játékot, amelynek benyomásai a passió-játékok vagy az akkor nagyon is szokásos áldozati cselekmények direkt hatásaival zuhannának az érzékeinkre. Mondhatta volna, hogy öljünk bárányt, és úgy emlékezzünk a halálára. Dobjunk a levegőbe madarat, azzal idézzük feltámadásának örömét. Nem rendelt semmi ehhez hasonlót. Hallatlanul tartózkodóan a kenyér és a bor „színe alatt" akarta halálának és feltámadásának eseményeit emlékezésünk számára megújítani. Nem keresett szívbe markoló hatásokat. A csöndesen gazdagodó emlékezés lassan mélyülő rétegeiben akart jelen lenni köztünk. Egy olyan közegben, amelyet a hűség és a figyelmes odaadás alakít ki és tár föl újra meg újra.

Manapság *élmények* özönében élünk, egymásra licitáló kavargásuk már-már elsodrással fenyeget, és az élmény-érzékenység tompulásával is, mint minden túl erős inger. Sokan mondják, hogy az élmények e versenyébe a kereszténységnek is be kell állnia: a nagyobb élmény ígéretével. Igazuk van, de csak akkor, ha nem felejtik el épp azt, ami a keresztény élmény sajátja: hogy nem a pillanat ekstázisából, hanem az emlékezés figyelméből és fegyelméből adódik.

(1974)

A tanúk dolga

Példázat-értékű gyerektörténet, inkább a képzelet mozivásznán, mint az emlékezetén: Madárfészket fosztott ki egy tucatnyi nyolc-tízéves fiú, össze is kaptak a zsákmányon. Egyikük menekül, markában riadt madárfióka. Utolérik, és elkezdődik a verekedés. Keményen küzd, ütések, fejek koppannak, végül egyedül marad. Kinyitja az öklét, hogy megcsodálja a kismadarat, amely most már egészen az övé. Csakhogy hiába nézi, *az* belepusztult a küzdelembe.

Hányszor álmélkodtunk azon, hogy a nagy tragédiáknak törvényszerűen a hős *halálával* kell végződniük. Valóban valami vétség büntetéseként szenvedik el ezek a hősök a halált, hogy megtisztuljanak, s a nézőnek is megszerezzék a sokat emlegetett katharzist? Vagy azért halnak meg, mert méltatlan rájuk a világ? Én mind többször gondolok arra, hogy inkább tán azért, *mert igazuk volt,* s annak, aki az igazságot kimondja, el kell némulnia. Nem egyszerűen a „mondj igazat, betörik a fejed" ősi bölcsessége alapján, hanem azért, hogy végül már ne az ő szava szóljon, hanem az igazság, amelyet megfogalmazott, az emberek lelkiismeretében. (Talán itt a katharzis igazi értelme is!) Mit érne egy diadalmas Hamlet vagy egy ellenségeit fölényesen megleckéztető Antigoné igazsága? Nem pusztulna-e el, mint ökölbe szorított marokban a kismadár?

Nagy érték az igazság, harcolni kell érte nemegyszer. Kimondásához Illyés Gyula szerint a test bátorsága kell, megtalálásához a léleké. S aki keresi, védi, nem magának akarja megtalálni, nem maga miatt igyekszik megvédeni, hanem azért, hogy mindnyájunké legyen. De ökölbe szorított kézzel még a mindenki igazságáért sem lehet hadakozni.

Van, aki gyönge vagy gyáva az igazság szolgálatára. Vannak, akik a „ne szólj szám, nem fáj fejem" olcsó filozófiájára építik rá az életüket. Nem ezeknek a magatartását akarjuk mentegetni. Az igazság néma, ha tanú nélkül marad, s az emberi élet értelmetlen, ha elnémul benne az igazság. De annak is van meggondolni valója, aki erősnek és bátornak ismeri magát. Beszéljen, éljen úgy, hogy szava s élete tanúságtétel legyen. De ne felejtse, hogy a keze nem szorulhat ökölbe, hogy szájának egyszer be kell záródnia, s hogy aki

az életét tette rá az igazság keresésére és szolgálatára, annak vállalnia kell a halált is — jelképesen vagy a szó legszorosabb értelmében —, de nemcsak elvben, esetleges lehetőségként, hanem gyakorlatban, valóságosan is.

Jézus nagyon jól ismerte az emberi létnek ezt az alapszabályát. „A magnak meg kell halnia ahhoz, hogy bő termést hozzon." A negyedik evangélium magyarázói hívták föl a figyelmet arra, hogy valahányszor János Jézusa a pogányok megtéréséről beszél, mindannyiszor utal halálának misztériumára is. „Ha felemeltetem, mindeneket magamhoz vonzok."

Az elnémulást és a halált Jézus nem kereste, de nagy lélekkel elfogadta. Így él az egyház és a komolyan hívő ember is elnémulásra és „halálra" készen, annak az igazságnak tanújaként, amelyet Jézus meghirdetett. Ő maga mondta tanítványainak: „Úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé." Ebben a mondatban nem az a lényeges, hogy az emberek farkasok. Sokkal inkább az, hogy Jézus tanítványa sohasem irigyelheti meg a farkas erejét, keménységét, talán még zord tisztaságát sem. (Ahogy Radnóti tette a *Járkálj csak halálraítélt*ben: „Ó költő, tisztán élj te most..., s oly keményen is, mint a sok sebtől vérző, nagy farkasok".)

A második vatikáni zsinat elutasította a *triumfalizmust.* Sokszor azt hisszük, hogy ez csak a múlt egyházát kísérthette. Pedig ma is hányszor és hány helyütt találkozunk vele, talán még önmagunkban is. Alázat nélkül, humortalanul, sértődötten nem lehet érvényes tanúságot tenni Jézus igazságáról — sem a családban, sem a szószéken vagy a gyóntatószékben, sem az emberekkel való érintkezés ezernyi alkalmakor. Csak ne csavarjuk félre a szót: alázaton ne értsünk alázatoskodást, a humort ne tévesszük össze a cinizmussal, s a megbocsátásnak meg a szeretetnek lelkületét a megalkuvással. Ezeknek a szavaknak valóságtartalmát is Jézus példája jelöli ki egészen egyértelműen.

A tanúk dolga? A szólás és az elnémulás. Kell, hogy szóljanak, mert az igazság magától nem szólal meg soha. Kell, hogy elnémuljanak, mert a másik ember az igazság előtt akar meghajolni, nem a tanúk előtt.

(1974)

Kötelező...

A diákok ősidők óta állítják, hogy a kötelező olvasmányok unalmasak. Olvasnak ők is, olykor többet, mint a tanáraik. De világért sem a kötelező olvasmányokat, hanem valami mást. Legszívesebben a tiltott könyveket (ha ugyan vannak még ilyenek). Egy folyóirat nemrég a magyar irodalom legjobbjaitól kért olvasmányélményeikre vonatkozó nyilatkozatot. A vallomások — többek közt — arra a meggondolkodtató tényre is fényt vetettek, hogy tucatszám vannak író-emberek, akik felnőtt sőt öreg fejjel is büszkék arra, hogy diákkoruk kötelező olvasmányait nem olvasták el; sem annak idején, sem azóta. A dolog annál tréfásabb, mert ezek az olvasmányok időről időre változtak. Amit az egyik nemzedék dugáruként hajszolt és olvasott, az vált az unalom és a büszke mellőztetés tárgyává néhány év alatt, és megfordítva. Egyébként, ami a minőséget illeti, a kötelező olvasmányok néhány ritka kivételtől eltekintve mindig a remekművek közül kerültek ki, érthető, hogy annak, aki a pad alatt vagy esetleg tehénlegeltetés közben elolvasta őket, felejthetetlen élményt jelentettek.

Vajon törvényszerűen nyűgössé és riasztóvá válik az, ami *kötelező*? Akár egy iskola, akár egy társadalom, akár egy etikai rend elvárás-rendszerében? Komolyan számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy e téren a mi közérzetünk betegedett meg. Rousseau-tól vagy Hobbes-tól Freudig annyian duruzsolták a fülünkbe a szabadság—kötelesség ellentétének individualista mítoszát, hogy a végén önkéntelenül is aszerint gondolkodunk. Elhittük, hogy a kötelesség csak a közösségbe való kényszerű beigazodásunk következménye, s így legföljebb a „szükséges rossz" minőségében és mértéke szerint épülhet az életünkbe.

Ha így megy tovább, megérhetjük, hogy a „kötelező" oktatásra fogott általános iskolás áldozatnak véli majd, hogy megtanulja az ábécét meg az egyszeregyet, s esetleg támadnak bátor emberek, akik holtig büszkék lesznek arra, hogy sohasem tanulták meg a helyesírást.

Szerencsére lehet másképpen is gondolkodni a kötelességről. Dsida Jenő nagyszerű költeménye juthat eszünkbe, az *Amundsen kortársa*. Egy kishivatalnokról szól, aki láza-

san, dermesztő téli hidegben elhárítja feleségének, két fiának marasztalását; nem maradhat az ágyban, hivatalba kell mennie, be kell fejeznie a zárszámadást. „És fölkel az ágyból. / Míg dideregve mosdik, / régi latin szók jutnak eszébe: / Officium, officii = munka, tisztség, hivatás. / Debitum, debiti = adósság, kötelesség."

A kötelességnek a szigorúan vallásos gyakorlatok terén is szerepe van. Megcsúfolása a szentmisének, hogy parancs lett az „ünnepnap misét becsületesen hallgass"? De hányszor vagyunk olyan fáradtak, kedvetlenek, hogy valóban csak azért megyünk el a vasárnapi szentmisére, mert legalább a kötelességünknek eleget akarunk tenni, s hányszor lett a minimális hűség effajta hősiességéből igazi imádság? Megalázó, restségre csábító a papra nézve, hogy olyanokhoz beszél, akik „bűn terhe alatt, sőt halálos bűn terhe alatt" kötelesek végighallgatni szavát? De hányszor épp a kötelesség objektivitása teszi szabaddá a prédikációt — szenzációkereső fogásoktól, a csüggedés vagy a pillanatnyi szeszély személyes mozzanataitól! Lehet elmeserkentő egy szónok számára az a tudat, hogy pillanatról pillanatra meg kell küzdenie hallgatóinak figyelméért, hogy újra visszajöjjenek, hogy egyáltalán ott ne hagyják, de a lényeges igazságok komoly számbavételére talán mégis az az erőtér alkalmasabb, amit valamilyen kötelességtudat alakít ki. Veres Péter panaszolta, hogy a mai színház sokkhatásokra törekszik. „Az igazi nagy mű — szögezi le — katharzist hoz, nem sokkot." De egy kathartikus hatású színházi esthez nem tartozik-e hozzá a színház szentsége, a közönség bizalmának valamilyen előlegezése, vagyis épp a kötelességtudatnak egészen világos jelenléte? S ha a színházra érvényes ez, nem sokkal inkább a templomra meg a prédikációra?

Félreértés ne essék! Nem a „szükséges rossz" kötelességeszméjét akarjuk erősítgetni, nem is valami sztoikus kötelességmorált építünk: mind a kettő individualista fogantatású. Inkább azt mondjuk, nagy baj volna, ha teljesen kivesznе közülünk az a kötelességtudat s a kötelességnek az a szemlélete, amellyel „Amundsen kortársa" /„az én apám s a te apád, barátom!" / lázasan is a hivatalba indul, s amelyet a latin szavak őriztek olyan kidisputálhatatlanul az emlékezetében.

Élet és evangélium? Jézus azt mondta, hogy neki eledele az Atya akaratának teljesítése. Engedelmes volt mindhalá-

lig, mégpedig a kereszthalálig. Eljárt a jeruzsálemi templomba az ünnepeken, a zsinagógákba szombat estéken. Nem egyszerűen azért, hogy magához ragadja a szót. És az árusokat meg a pénzváltókat kikergette a templomból, de azok ellen egy szót sem szólt, akiket fáradtan kedvetlenül a kötelességtudat vezetett oda. Megtanított arra, milyen az Atya, akinek a kezéből érdemes kötelességeink keresztjét elfogadnunk. A kötelesség kiszabásra s a kötelesség teljesítésre egyformán vonzó példát adott.

(1974)

Félreértések egy erény körül

A *Valóság* májusi számában érdekes beszámolót olvashattunk egy szociometriai vizsgálatról, amelyet szakmunkástanulók között végeztek — erkölcsi fogalmaik tartalmi jegyeinek földerítése érdekében. Mire gondol egy felnőttkorba lépő munkásfiatal, ha ilyesféle szavakat hall, mint kötelességtudó, jó közösségi ember, őszinte, elvtársias, szerény — vagy másfelől: képmutató, álszent, álnok, alázatos, áruló, irigy vagy önző? Fölnéz-e arra, akire az első minősítés-sor egyike-másika ráillik, igyekszik-e hasonlítani hozzá? Elmarasztalja-e másrészt a negatív magatartási formákat, akarja-e kerülni őket?

Sokszor tapasztalhatjuk manapság, hogy a szavak jelentéstartalma, pozitív vagy negatív érzelmeket kiváltó hatása eléggé ingatag: némelykor nem is árnyalati eltolódásokkal mozdul el, hanem ellentétébe billen át. (Mosolyogtatóan jellemző pl. hogy a *képmutató* szót több megkérdezett pozitív értékűnek gondolta: „aki valamiben nagy ember volt, annak képet állítanak vagy szobrot... aki az iskolában, az utcán és egyéb helyeken példakép-mutató".) De az erkölcsi fogalmat felidéző szavak jelentésének, „értéktartalmának" megbolydulása, amelyet minduntalan tapasztalunk, s amelyről a Valóságban közölt beszámoló is képet ad, nemcsak nyelvi átalakulásról tanúskodik, hanem az etikai szemlélet változásáról is. Nemcsak *szavak* veszítik el jelentésüket és értéküket hanem *eszmények* is. A nyelvi formák tengerrengése — egy viszonylag önálló közeg mozgástörvényei szerint — a gondolkodásmód s a társadalmi lelkiismeret tektonikus mozgásának tanúja.

A sok érdekesség közül, amire a közlemény olvasása közben felfigyelhetünk, talán legszembeszökőbb, hogy maga a szerző az *alázatosságot* a negatív tulajdonságok között említi. Megelégedetten állapítja meg, hogy a válaszoló tanulók többsége szintén nem tartja pozitívnak ezt a „státus-hierarchia következtében kitermelődött tulajdonságot". Ilyesféle nyilatkozatokat idéz: Alázatos az, „aki engedelmeskedik feljebbvalójának, ha az igazságtalanságot követ el" — „olyan benyali-féle egyén, aki minden nagyobb beosztású ember előtt megalázkodik, még ha igaza van, akkor is". A felmérés végzője lényegileg egyetért ezekkel a jellemzésekkel. Hiányt

csak abban lát, hogy „a tanulók igen kis része... tudja azt, hogy az alázatos ember saját maga lebecsülésével jut el odáig, hogy aláveti magát a sorsnak vagy más ember igazságtalan hatalmaskodásának".

A Biblián nevelkedett s keresztény módon gondolkodó emberben rögtön felvetődik a kérdés: vajon egy *szó* értelme vált-e itt kérdésessé, vagy eltűnőben van egy *erkölcsi eszmény* is? Egy pillanatig sem kétséges, hogy az a magatartás, amit a szakmunkástanulók vagy a vizsgálat vezetője megbélyegeznek a keresztény ember szemében is elítélni való. Mi *mást* nevezünk alázatnak. De vajon azoknak, akik alázatosságon az önbecsülésből teljesen kiforgatott és önmagát földadó semmi-ember magatartását értik, van-e fogalmuk arról az erényről, amelyet mi ezen a néven szoktunk emlegetni?

A beszámolóban az *irigység* elemzése kapcsán a következőket olvassuk: „Megfigyelhető, hogy a jobb képességű tanulók hogyan deformálódnak pszichikailag, s a csoport irigysége következtében hogyan különülnek el már-már patológiás esetté válva... A jó képességű tanulók nagyrészt a rokonszenvlisták végén foglalnak helyet, s ez a közösségi nevelést s a munkaerkölcsi normákat is igen intenzíven befolyásolja" (nyilván hátrányosan). Ha *alázatosnak* a *megalkuvót* nevezzük, ha szótárunkból és etikai fantáziánkból eltűnik az, amit a Biblia és a keresztény hagyomány alázatnak nevezett, ide juthatunk.

Amennyire etikátlan dolog „benyaliféle egyénként", „saját magunk lebecsülésével" személyes méltóságunkat föladva, fenntartás nélkül meghódolni mások s a sors előtt, annyira embertelen és közösségromboló nem becsülni a nálunk különbet, vagy épp fitymálni s „már-már patológ" állapotba szorítani. A „státus-hierarchia" értékromboló embertelenségeit előbb-utóbb talán kinövi társadalmunk. De míg közösség (vagyis míg ember) van a világon, lesznek elsők és nemelsők, s az elsők szükségszerűen mindig kevesebben lesznek.

Fontos, hogy mindenkiben meglegyen a bátorság és a becsvágy ahhoz, hogy a tehetségének megfelelő helyet lehetőleg kiküzdje magának. De az is fontos, hogy az se veszítse el az önbecsülését, aki a második lett, vagy épp az utolsók közé került.

„Légy egy fűszálon a pici él — tanítja az *evangéliumi* alázatosság leckéjét ezúttal *József Attila* — s nagyobb leszel a világ tengelyénél." *(1974)*

„Vendég voltam..."

„Hogy lehet valaki perzsa?" — súgnak össze álmélkodva a párizsiak — Montesquieu Perzsa levelei szerint — Rica, a fiatal perzsa főúr körül, aki városukban vendégeskedik. Rica bosszankodva fülel, és szerfölött naivnak találja a kérdezősködőket. Ő inkább azon csodálkozik, hogy lehet a párizsi ember ennyire tájékozatlan és együgyű, miért lepődik meg, ha rá kell jönnie, hogy nem mindenki úgy él, gondolkodik és beszél, mint ő. Egy szó, mint száz: Rica meg azt nem érti, hogy lehet valaki francia.

Mi, huszadik századbeli emberek, képeslapokban naponta látunk egzotikus ruhába öltözött, különös arcú, testalkatú idegeneket. Rádióban halljuk a hangjukat, a tévé, a film mozgásukat, otthonukat is közelünkbe hozza. Valahol a lelkünk legmélyén mégis ott lapul az ősi kísértés: magától értetődőnek vagy épp egyetemesen kötelezőnek vélni azt, ami történetesen ránk jellemző, s idegenkedve nézni az idegenre, ellenséges — támadó vagy védekező — állásba merevedni előtte. A zenész csodálkozva kérdi: „Hogy lehet valaki botfülű?"A matematikában vagy a nyelvekben játszva eligazodó gyanakodva méregeti azt, aki sehogy sem tájékozódik a számára oly könnyen áttekinthető összefüggések között: „Miért tetteti magát ilyen elesettnek?" A hívő nem tudja elképzelni, hogy valaki őszintén ateista, a nem-hívő viszont belső hazugságot sejt a hívő hite mögött.

Ezeknek a rosszhiszemű föltételezéseknek a megszüntetése ma, az információ forradalma idején sem történhet másként, mint kétszáz vagy kétezer évvel ezelőtt. Utazni kell, vendégként kopogtatni mások kapuján, s másfelől ki kell nyitni házunkat, szívünket a messziről jött idegenek vagy messze szakadt, gyakran idegenné vált rokonok, ismerősök előtt.

A vendéglátás magatartásformáinak *etikai határait* eléggé világosan ki tudjuk tapintani. A magára valamit adó vendég elsősorban nem pénzben kifejezhető értékekre vágyik, amikor elmegy hazulról. A találkozás örömét keresi, látóhatártágító, felfedezés erejű tapasztalatokra készül. Meglepetést igényel, de nem előre megrendezettet. Az igazi meglepetés az lesz számára, ha megmutatkozik előtte egy „másik világ"

belső erőtere. Ennek az igénynek színe előtt mennyire elzárkózó lehet egy hazug szíveskedés vagy egy kalmár vendégszeretet minden hangoskodása! Félrevezeti, magára hagyja, meg is alázza a jövevényt. De az ellenkező véglet sem kevésbé riasztó. Ha a vendéglátó minden tartás nélkül kiszolgáltatja magát és mindenét. Emberek találkozásából csak akkor támadhat igazi öröm, ha az öröm kölcsönös, s a találkozásban egyik ember sem kisebbedik.

A vendégről való gondoskodás *stílusa* vidékenként különbözhet azonos *értékszinten* is. De ezt az értékszintet a szándék s az erkölcsi alapok tisztasága biztosítja — egyetemesen. A kölcsönös tisztelet és érdeklődés, a tartózkodás és a megnyílás játékos és pazar egységében. Igazán az az otthon tud vendéget fogadni, amely nem adja föl a maga belső életét, szemérmét, de védekező elzárkózásba, hazugságokba sem merevül. Egy ilyen vendégszeretet országos és személyes hivatás. Azok számára is, akik nem foglalkozásszerűen bajlódnak vele.

A keresztény ember vendégszeretetének *motivációját* és *tartalmát* a felebaráti szeretet és az egyház katolicitásának belátása adja. Az Újszövetség újra meg újra buzdít a vendégszeretetre. Jézus maga is szeretett vendégként a legkülönbözőbb emberek asztalához ülni. Hálás volt Zakeusnak és Lázár nővéreinek azért, hogy szívesen látták, de megrótta Simon farizeust, mert nem adott vizet a lábára, olajat a fejére, csókot az arcára. (Pedig mindez nem tartozott a vendéglátás minimális követelményei közé.) Mint „egy a legkisebbek közül" kopogtat a mi ajtónkon is, hogy majd elmondhassa egyszer, az ítélet napján: „Vendég voltam és befogadtatok".

Jézus is vendéglátónak mondta magát, illetőleg azt a mennyei Atyát, akinek követeként a földre jött. Lakomára hívott, ahová az utak mellől is be lehet menni, de ünneplő ruhában. Arról hozott hírt, hogy Atyánk hazavár, akár mint tékozló fiát is. Ő maga mosta meg a tizenkettő lábát az utolsó vacsorán. S az örök hajlék asztalának ígéreteként teríti meg előttünk kenyérrel, borral az oltárt. Úgy volna rendjén, hogy minden keresztény család otthona ennek az örök hajléknak melegével fogadja magába a vándort: családba tartozót és vendéget egyaránt.

(1974)

Mi is megbocsátunk...

Megbocsátani többféleképpen lehet. Nagyvonalúan, fölényesen: „Ugyan kérem, szót sem érdemel!" Vértanú-képpel, szenvelegve: „Lám, ekkora kárt, fájdalmat okoztál. Nem, nem haragszom, de a sebeim véreznek." Gőgösen: „Nem veszlek annyiba, hogy képes volnék haragudni rád. Mindig tudtam, mi lakik benned, most végre te is rájöhetsz arra, hogy ki vagyok én." Bakafántosan: „Megbocsátok, de kérj bocsánatot!" Vagy hajszoltan, kényszeredetten: „Megbocsátok, mert ez a kötelességem. De felejteni, azt nem tudok." És mohón: „Megbocsátok, de számítok arra, hogy mindent sokszorosan jóváteszel."

A megbocsátásnak ezek a formái *torzképek,* egy alapvető keresztény „erénynek" — a valóságban sajnos nagyon gyakran előforduló — torz és kompromittáló utánzatai. „Kegyetlen kegyelem" az ilyenfajta megbocsátás, még ha jóindulatból fakad is, sosem építő, boldogító nagylelkűség, igen sokszor egyenest a kegyetlenségnek valamiféle perverz változata. A bűnöst nemhogy kiemelné a nyomorúságából, inkább még mélyebbre taszítja. Aki a „megbocsátásnak" csak efféle változataival találkozott, annak könnyen elmehet a kedve attól is, hogy „megbocsásson", attól is, hogy mások bocsánatára számot tartson. Az ilyen ember szokta mondogatni: „Jobb egy tisztességes ellenség tucatnyi hazug jó barátnál. Egészségesebb a harag és a megtorlást igénylő szemet szemért, fogat fogért metsző hideg szele ennek a megbocsátásnak miazmás, köhögtető légkörénél."

Az evangélium-olvasó ember mégsem feledheti, hogy Jézusnak alapkövetelése volt, majdnem az egyetlen, amelyből soha semmi áron nem engedett, hogy az, aki tanítványának mondja magát, hajlandó legyen megbocsátani az ellene vétkezőnek. „Hétszer?" — kérdezte Péter. „Hetvenszer hétszer" — hangzott Jézus felelete.

De a parancshoz Jézus példát és motivaciót is adott. Mikor a tékozló fiú atyjáról beszélt, vagy amikor maga fordult a házasságtörő asszonyhoz: „Én sem ítéllek el. Menj, és többé ne vétkezzél!"

A krisztusi megbocsátás nem a rossznak udvarias hallatlanra vétele vagy éppen kimosdatása. A bűn bűn, a sértés,

kár, ártalom megoldásra vár, nem arra, hogy egyszerűen fátylat borítsanak rá. A krisztusi megbocsátás Istenre nyílik, még ha nem emlegeti is ezt föltétlenül. Arra, aki „nagyobb a mi szívünknél", és eléggé hatalmas ahhoz, hogy jóvátegye a bűn-okozta roncsolásokat — a megsértettben és a sértés szerzőjében egyaránt. És a krisztusi megbocsátás testvéri mozdulat. A testvér a kegyelem egét úgy nyitja az esemény és a benne részesek fölé, mint maga is kegyelemre szoruló. „Szolgatárs", aki az evangéliumi példabeszéd szerint maga is adósság-elengedésre szorul, az irgalom erőterében él, hogyne igyekeznék tehát irgalmasnak bizonyulni. A testvér testvére bűnében mindig bűnrészes is. „Mi bűnösök" nemcsak hasonlítunk egymáshoz abban, hogy irgalomra szorulunk, hanem felelősek is vagyunk egymásért. Valamelyest az én vétkem az a vétek is, amely ellenem irányul.

A megbocsátásnak ez a krisztusi módja elsősorban lelkület kérdése. Nem a külsőségeit kell ellesni, lehet megtanulni, hanem a belső tartalmát. De azt tanulni kell, mert senki sem születik rá. A *hit,* az élet megrendüléseit Istenhez emelő, imádságos-elmélkedő gyakorlat alakíthatja ki. S ha valaki úgy érzi, hogy *képtelen* rá? Igyekeznie kell, és *kérnie* a hozzá szükségeseket. A külső formát azután — nagyon-nagyon változatosan — magától teremti meg ez a belső tartalom. Talán ügyetlenül, tapogatózva, de nemegyszer váratlan zsenialitással is. Néha szavak nélkül kell megbocsátani. Érteni a szavakban ki nem fejezett bánat és a jóvátételre igyekvő szándék apró jeleit, s jelekkel felelni a jelekre. Felejteni ott, ahol feledésre van szükség, megróni máskor azt, akinek szüksége van a megrovásra. Az igazi megbocsátás, mint a szeretet általában, intelligens és leleményes. És alázatos is, legfőképpen talán alázatos.

(1974)

Türelmet tanulni

Türelem, te a birkák s a
Szamarak dicső erénye,
Tégedet tanuljalak meg?
Menj a pokol fenekére!

Petőfi verse lobban így, mint Horváth János megállapította, Shakespeare és Byron nyomán, de félreismerhetetlenül azon a hangon, amelyen akkoriban még költő csak egy szólt Magyarországon. Lehet vitatkozni róla, hogy ez a kamaszos kedvű s kissé önmagát is gúnyoló költemény a költő egyéniségének egyik alaptulajdonságát fejezi-e ki vagy inkább a történelmi dátum parancsát. Hiszen 1847 áprilisában született, nem egészen egy évre a „most vagy soha" alternatívájától. Mindenesetre a szalontai barát és levelezőtárs erre a versre meglepő hamarsággal reagál: „Ej mit! türelem! kiáltasz te, papírt veszesz és írsz. A türelemről (tulajdonképp a türelem ellen), melyben bennünket, becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket per *birka et szamár traktálsz.*" Szó se róla, ha valaki, Arany értette a tréfát, s a tiltakozásának *fele* éppúgy játék, mint az inkriminált Petőfi-versnek. De a szisszenésében van komoly tiltakozás is. S talán nem pusztán azok nevében, akiket — mint őt magát — „a nyomorú élet kényszerített a türelem rabigájába".

A huszadik századi olvasó egy képzeletbeli közvéleménykutatáson bizonyára Petőfi versét vallaná inkább magáénak, mint Arany tiltakozását. *Türelmetlen korban* élünk, az idegesség szinte kötelező, a kapkodás: modor. A türelem nemcsak eltűnt az életünkből, hanem hitelét is veszti előttünk. Gyöngeségnek látszik, valóban birkák és szamarak erényének. Miért? Talán mert elkényeztettek a gépek, amelyek többnyire valóban gyorsan és pontosan szolgálnak ki naponta, s ha mégiscsak elromlanak, könny nélkül viselik szitkainkat, akár goromba ökölcsapásainkat is. Elkényeztetett a bőség, amelybe — *Ortega* szerint — úgy csöppentünk bele, mint öröklött hatalmába-gazdagságába a királyfi. Másfelől meg — talán — elillant életünkből a remény, s aki a holnaptól nem vár semmi újat, mert minden várhatót előre kiszámított, az érthető, ha mindent a mától igyekszik kikövetelni.

A Biblia világának hátterében a természet közelében élő egyszerű szegény emberek — a földművesek és a halászok — türelemtisztelő életfölfogása áll. Amikor Jakab türelemre inti olvasóit, a gyümölcstermelő gazdára hivatkozik: „Az türelemmel várja a föld értékes gyümölcsét, s nem nyugtalankodik, hanem begyűjti a korán és a későn érőt egyaránt. Így ti is legyetek türelmesek, erősítsétek meg szíveteket, mert közel az Úr eljövetele." Jézus ezt a türelmet tisztelte Péterben és társaiban, s mikor egy egész éjszakán át tartó eredménytelen halászat után is hajlandók voltak — az ő szavára — újra kivetni hálójukat, ezért jutalmazta őket csodálatos fogással, s ezért ígérte meg, hogy emberek halászaivá teszi őket. A türelmetleneket elutasította maga mellől, megintette vagy finom humorral leszerelte (Mk 3,17–Lk 9,45). Türelemre intő példabeszédei a szántóvető életére utalnak (a gabona és a konkoly, a magától növekedő vetés). Ez a bibliabeli türelem nem „bárgyúság". A természettel együtt munkálkodó embert nem egyszerűen a nyomorúság, hanem a tapasztalatból s az élet titkainak tiszteletéből merített bölcsesség szoktatja türelemre.

Ne felejtsük, az evangéliumban csak háttér, példaszó, viszonyítási alap a földdel, állattal bajoskodó ember életformadiktálta türelme. Maga az evangéliumi türelem társadalmi vagy lélektani adottság, nem idegrendszer és életforma kérdése, hanem választott program, félig hódítás, félig ajándék, vagyis erény. Nem a birkáké és a szamaraké, nem is egyszerűen a „becsületes, szorgalmas, rendszerető" kispolgároké. Ezért lehet és érdemes *tanulni.*

A türelem mint erény? Ez meg egyszeriben sztoikus emlékeket idéz. Gyerekkori memoriterünket Hannibálról, akiben *caloris ac frigoris patientia par:* egyforma türelem volt a hideg és a meleg iránt. Csakhogy a sztoikus türelem-eszményt a világmegvetés, a filozófus fegyelmezett tartózkodása ihlette. Az evangéliumi türelem viszont a szeretetnek meg a reménynek csillagrendszerébe tartozik. „A szeretet türelmes" — írja Szent Pál. Ha türelemnek azt nevezzük, amiről Jézus beszélt, amire ő példát adott, akkor csak a szeretet türelmes igazán. Nem gyönge, passzív, maga-áltató s mentegető türelemmel, hanem jókedvűen, leleményesen, gyöngéden, mégis erősen.

(1974)

A példa csodája

„Néha úgy érzem: ez szép nap volt, bár semmi különös nem történt. Köszönd te is a pillanatot, melyben igaz magaddal voltál azonos, de méginkább, ha mások közt lehettél példa."

Örömeink című versében írja ezeket a nagyon egyszerű és nagyon szép sorokat Keresztúry Dezső, aki „emberi nyelven" olyan sok fontos evangéliumi igazságot tett szóvá a verseiben. Valóban: nem öröm-e, ha *adhatunk* valamit, ami nem teher, udvariasságból elfogadott és megőrzött jelkép, hanem csakugyan hasznos része lesz azok életének, akiket szeretünk? S minden ajándék közt nem legnagyobb, leghasznosabb-e a *példa?*

Sok más válságtünet közt életünkre, korunkra jellemző *a példaadás válsága* is. Az iskolák magatartás-osztályzatában a legjobb minősítés: a „példás". Vajon a diákok közül hányan tartják valóban példa-értékűnek azok életét, egyéniségét, vagy — legyünk szerényebbek — legalább iskolai viselkedését, akiknek magatartását a konferencia „példás"-nak jelenti ki? S mi a nagyobb baj — most már nem az iskolában, hanem az „életben" —: az-e, hogy nemegyszer példának kiáltódik ki olyasmi, ami igazában csak „kirakat", esetleg rosszrais-rest maflaság, vagy hogy a *jó* elveszítette vonzóerejét, s példa-értéke, közvélemény-alakító hatalma sokszor inkább a *rossznak* van, vagy hogy aki jót tesz, az — gyávaságból, szerénykedésből, önzésből — többnyire *rejtve* teszi, és nem vállalja a példaadás legalábbis kétértelmű dicsőségét-örömét? Ezek a jelenségek nyilván összefüggenek egymással, egymást erősítik, „bűvös körükből" nem könnyű kitörni.

Ugyanakkor meghökkentő, hogy az élet minden területén, de kivált a fiatalság körében mennyire *hiánycikk* a jó példa. Folyóiratok, újságok gyakran írnak a fiatalság erkölcsi szemléletének alakulásáról. Magunk is sok mindent észlelünk, akarva-akaratlan. A tudományos igényű vizsgálatok meg a személyes tapasztalás tanulságai egybehangzanak: nem a jóindulat hiányzik, elsősorban *példára volna szükség,* ötlet-adóra, elmét és szívet mozdítóra, vonzóra, igazira. Nem is mindjárt a legnagyobb ügyekben. Például abban, hogy hogyan érdemes fölhasználni a szabad időnket, hogyan alakíthatunk ki értékes emberi kapcsolatokat, hogyan érdemes

bánni a pénzzel, és így tovább. Az emberek — főként a fiatalemberek — elsősorban ezekben az elemi kérdésekben keresnek eligazodást, s itt maradnak magukra. Vagy azért, mert úgy érzik, hogy senki sem törődik velük, vagy azért, mert nem találják hitelesnek, megbízhatónak azok példáját, akik nevelni próbálják őket.

A kiindulásul idézett verssorok megmondják, mi a példaértékű élet, tett, állásfoglalás érvényességének alapföltétele. „Köszönd... a pillanatot, amelyben *igaz magaddal voltál azonos*". Ha felelősségtudatunk („szeretetünk") példaadásra indít, semmiképpen sem *látszatok* megteremtésére kell törekednünk. Belső igazság híján látszatokat építgetni akkor is hazug, haszontalan sőt ártalmas dolog, ha nem az érvényesülés vágya, hanem a szülői vagy elöljárói felelősségérzés vezet. Példa csakis a megoldott, valóban értékes életből lehet.

De van-e ma sok megoldott és valóban értékes életű ember? A jóra igyekvőknek nem az-e a sorsuk, hogy önmagukban is újra meg újra kételkedniük kell? Síkos talajon haladunk előre: hány meg hány bukás között! Hibánkból-e vagy az átalakuló kor kuszasága miatt — ki tudja? —, de milyen ritka az a pillanat, amelyben valóban „igaz magunkkal" vagyunk azonosak; s mikor annyi példamutató igyekezet bizonyul farizeusinak, nem szükségszerűen ébred-e bennünk bizalmatlanság — nem is az eszményeink, hanem önmagunk, épp „példánk" értéke, hitele iránt? S ha a látszatok építgetésétől tartózkodni igyekszünk, *hogyan adjon példát az önmagában is kételkedő?*

Mindenesetre jó odafigyelnünk *Jézus* evangéliumi útmutatására. Ő nagyon határozottan *elítélte a farizeusokat.* Nem is egészen pontosan azért, amit manapság farizeizmusnak szoktunk nevezni. Nem valami tudatos-szándékos hazugság miatt, hanem inkább kifelé forduló, látszatok megteremtésére igyekvő életük miatt. Ezért nevezte őket „meszelt síroknak", „vak vezetőknek", ezért mondta róluk: „Jaj nektek..., mert bejárjátok a tengert és a szárazföldet, csak hogy egyetlen pogányt áttérítsetek, és ha ez megtörtént, a gyehenna fiává teszitek őt, kétszerte inkább magatoknál". Nehéz, de csak ki kell mondani: sok fia-lánya keresztény nevelésén kapkodva erőlködő szülő, sok saját életének megoldatlanságát térítgetéssel álcázó hívő hasznosan tenné, ha magára vonatkoztatná ezeket az evangéliumi mondatokat.

Másfelől viszont az evangéliumból félreérthetetlenül kicsendül a *felszólítás* is: „Ti vagytok a világ világossága... Lámpást sem azért gyújtanak, hogy a véka alá rejtsék, hanem hogy a lámpatartóba tegyék és világítson mindenkinek a házban. Úgy tündököljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jótetteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat." Minden bizonnyal ide vág a többször s többféle összefüggésben ránk maradt jézusi mondat is: „Akinek *van*, annak még adatik; akinek *nincs*, attól az is elvétetik, amije van."

Ha összefoglalásként csak annyit mondanánk, hogy a *példaadás* kötelességének-örömének krisztusi *kerete* épp ez: ha úgy látod, hogy egészen üres a kezed, ne próbálj a példamutatás kedvéért másnak látszani, mint ami vagy, de ami kevesed *van*, ne titkold, ne kicsinyeld! — máris olyasmit sikerült megfogalmaznunk, amin újra meg újra elgondolkodhatunk. De Jézus nemcsak beszélt a példaadásról. *Meg is mutatta,* hogyan kell példát adni. Legvégső soron azzal mutatta meg, hogy saját életének, halálának példává tisztogatását *rábízta az Atyára.*

„Köszönd te is a pillanatot..." — írta a költő. Akarat is, bátorság is kell ahhoz, hogy életünk vagy legalább egy-egy tettünk, szavunk, szokásunk példává növekedhessék, és Isten el is várja tőlünk a „kiállás" bátorságát, a felelősségérzést másokért. De a szülő, a barát, a felebarátaiért felelősséget érző ember életét ő teszi lámpásként lámpatartóra. Ő *ad* annak, akinek már van, hogy még többje legyen, s egyszerre érezhesse az ajándékozás és a megajándékozottság kettős örömét.

(1975)

A szükséges és a felesleges

Korunkat az élet minden vonatkozásában jellemzi a sürgős igyekezet: percenkint különböztetni a szükséges meg a felesleges között, aztán megragadni a szükségest, elszántan ellökni a feleslegest.

Egy *űrhajóba* szigorú gondossággal kell csomagolni. Gyűszűnyi holt tér sincs benne, felesleges holmit nem szállíthat. De nem válik-e űrhajóhoz hasonlóvá minden lakás? Hol vannak már a régi pajták, pincék-padlások, szobányi szekrények, amelyek Krúdy idejében még annyi felesleges kacatot megőriztek? Örökös selejtezés az életünk: így rendeli azt nemcsak a rendelkezésünkre álló *térnek* szűkössége, hanem az életidőnk is, amely mintha hirtelen megrövidült volna. Hiába tolódott ki az átlagos életkor határa, hiába gyorsult a hírközlés meg a közlekedés. Az, amit első örömünkben az idő legyőzésének vélhettünk, valójában csak jobban kiszolgáltatott az időnek. Az információ-mennyiség megsokszorozódott, s az információk feldolgozására fordítható időnk alig nőtt, ebből ered örökös szorongatottságunk, a kétségbeesett versenyfutás saját ijesztőre nőtt árnyékunkkal. Nemcsak a pajták és a szekrények tűntek el, hanem az unalmas esték és délutánok is, a semmittevés és a játék sokszor pusztító, mégis százszorszent idei. Ahogyan meggondoljuk azt, hogy mit tűrünk meg a szobánkban, ugyanúgy azt is latra kell vetnünk, mire szánunk rá egy-két napot vagy akár egy félórát is rohanó, egyetlen életünkből. „Az idő pénz" — hangzik már jó ideje az evangélium „egy szükséges"-ének groteszk, újkori paródiája.

A folytonos selejtezés lázában érdemes fölidéznünk Babits Mihály félévszázados hitvallásának néhány mondatát: „Hiszek a feleslegben. Abban, ami túl van családon és fajon; abban, ami túl van a meszelt falakon. Elvégre lehet élni meszelt falak közt is, de az nem katholikus élet. A fal véd; de zár is. Én képeket akarok látni a falakon, hogy újra kinyissák elém a világot..."

Régi, idejétmúlt életfelfogás ez, a második világháború s a legújabb technika fejlődése után már csak a történelemé? Vagy a felesleg védelmében okkal hivatkozik a *katolicizmus-*

ra, amely mégiscsak korhangulatok fölé emelkedő életstílus, magatartási eszmény?

A katolikus élet alaptörvénye Jézus Krisztus evangéliuma. De nem rokon-e a mai kornak szükségest és feleslegest percenként elválasztó selejtező-dühe épp az evangélium egyik legjellemzőbb követelményével? Jézus nyilván *másban* jelölte meg az egy szükségest, mint a modern világ közvéleménye, s ha *más* az egy-szükséges, *más* a felesleges is. De túl a tartalmi különbségeken nem *azonos-e* maga a radikalizmus, amely itt is, ott is a szükségesnek megragadására s feleslegesnek elszánt elutasítására ösztökél?

A dúsgazdagról és a koldus Lázárról szóló példabeszédben Jézus nem parancsolatokba ütköző bűnei miatt kárhoztatja a gazdagot. Nincs szó arról, hogy olyasmit tett volna, ami tilos, vagy elmulasztott volna valamit, amit előír a törvény. Egyszerűen azzal vétkezett, hogy elmerült a feleslegesben, s nem figyelt arra, ami egyedül maradandó, egyedül képes értelmet adni az ember életének. Ez a hibája a Lukács 12,16—21-ben szereplő gazdagnak is, emiatt nehéz Isten országát elnyerniük a gazdagoknak, s ezért „boldogok a szegények", akiknek figyelme élesebb, lényegre nyílóbb. S a gazdagokról szóló evangéliumi részleteken túl gondoljunk Mária és Márta történetére! Ott egészen egyértelműnek látszik Jézus szava: „Márta, Márta! Sok mindennel törődöl, sok minden nyugtalanít! Pedig csak egy a szükséges."

Csakhogy ezekkel az evangéliumokból (főként Lukács írásából) idézett szövegekkel kapcsolatban nem árt óvatosnak lennünk. Ami mindjárt a Mártához intézett krisztusi szót illeti: nem feledhetjük el, hogy az (nyilván messzeható példázatossággal) *egy visszahozhatatlan pillanatnak* körülményei közt hangzott el. Amikor Jézus szól, akkor abba kell hagyni a főzést, értelmét veszíti még a szeretet-diktálta asszonyi gondoskodás is. Ez az evangéliumi megállapítás sok tanulsággal jár, még azt is bizonyíthatja, hogy az egyházon belül, jogosult-szükséges az elmélkedő szerzetesek életformája. Azt a következtetést azonban aligha lehet levonni belőle, hogy a következetes keresztény élet — mondjuk — nyers táplálékok fogyasztására rendezkedik be, s a keresztény lánynak nem kell megtanulnia azokat a háziasszonyi tudományokat, amelyeket pedig egyszer feleslegesnek, sőt kockázatosnak bizonyított az az egyszervolt evangéliumi pillanat.

A gazdagság kockázatáról és a szegénységről szóló evangéliumi tanítást is az egyháztörténelem kommentárjával kell olvasnunk, elvégre az evangélium leghitelesebb magyarázata a szentek példája. Voltak és vannak az egyházban közösségek, amelyek igyekeznek radikálisan kiszakadni a vagyon kísértései közül, hogy önként vállalt szegénységükkel az „egy szükségesre" irányuló élet tündöklő jelei legyenek a világban. De az egyház maga nem követte az első, jeruzsálemi egyházközség példáját, s nem kíván minden tagjától szegénységet. S nem megalkuvásból, nem azért, hogy a százszázalékos kereszténység mellé a sokaság számára valami félkeresztény életformát is kidolgozzon.

Inkább azért, mert bármily biztonsággal vallja, hirdeti, hogy egy a szükséges, s hogy az az *egy* az Isten országa; arról sem feledkezik meg, hogy az Isten országának követelményei többnyire nem rajzolódnak elénk egyértelműen. Vándoréletünket a keresés és a félhomály jellemzi. Ma az egy szükséges követelményének gondolhatok olyasmit, amiről holnap kiderül, hogy felesleges volt, s amit viszont ma feleslegesnek ítélek, az holnap szükségesnek bizonyulhat. Hozzá kell vennünk azt is, hogy a szükséges — felesleges dialektikájában más az egyén és más a közösség helyzete. Sok keresztény számára felesleges lehet pl. a tudomány, de az egyháznak szüksége van rá, s épp ezért nem egy kereszténynek karizmája, Lélek-sugallta saját hivatása, hogy tudományával dicsőítse Istent, szolgálja Krisztust és felebarátait.

A Lélek adományai sokfélék, s hogy kinek milyen hivatást szánt az Isten, az sokszor hosszú keresés után válik világossá. Ilyen módon a felesleg tisztelete, ki-nem-selejtezése lehet kockázatos, de mégis nélkülözhetetlen, mert ez nyit bennünk teret a Lélek szabad leleményének. Ezért nevezhette Babits *katolikus* magatartásnak, szemben minden *szektás* buzgósággal, amely evangéliumi elvekre hivatkozva, de föltűnő magabiztosan és önfejűen egy egész sor emberi értéket egyértelműen megtagad. Nem az „egy szükséges" szolgálatában, hanem az egy szükségesnek valami szűkös, nagyon emberi megfogalmazása nevében.

Jézus apostolaitól megkövetelte, hogy mindent elhagyjanak érte. S végső soron minden üdvösségkereső ember számára kötelezően fölállította a mércét: a drágagyöngyöt, a földbe rejtett kincset csak az szerzi meg, aki *mindenét* oda-

adja érte. De a kafarnaumi királyi tisztségviselőtől nem kívánta, hogy hagyja ott hivatalát, pedig az „egész házanépével együtt hívő lett". Szent Pál sem lehet az evangéliumnak hamis magyarázója, amikor azt írja a korintusiaknak: „Minden a tiétek. Ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené."

Nincs hát mit tennünk: az egyház s a keresztény ember életére Krisztus szándéka szerint a szükséges és felesleges dialektikája jellemző. Alázatosan el kell fogadnunk a keresésnek és a készségnek életformáját — kockázataival együtt. El nem veszve a sokfélében, de túlhevült indulattal ki nem szórva a „feleslegest". Figyelve inkább arra a selejtezésre, amit nem a mi önkényes buzgólkodásunk vezet, hanem Isten maga végez el bennünk s mindazokban, akik igazán szeretik őt.

(1976)

Titok és talány

Amikor a *titok* szót halljuk, kétféle emlékréteg elevenedik meg emlékezetünkben. Az egyik gyerekkorunkból való. Testvérek riadt mozdulata, amellyel elhúznak előlünk egy papírlapot vagy egy füzetet: „Ezt hagyd békén! Titok!" Szigorú, keskeny vasajtó egy mozi vagy egy hajó gépházának bejáratán, rajta nagybetűs fölirat: „Idegeneknek tilos a bemenet!". A titoknak ehhez az élményköréhez a bosszúság, a kirekesztettség tudatának keserű indulata társul, meg a titkok fölpattantásának lázas izgalma, boldog és kegyetlen szédülete. Kölyökkori leselkedések mámora, bicskavágás, amelynek nyomán hirtelen kifordul a síró baba belseje, megnyílik a régi vekker, s föltárulnak remegő rugói, pontosan egybeillő fogaskerekei. Ezeknek az emlékeknek „szövegösszefüggésében" a titkokat kihívásnak látjuk, a titkolózó embert, világot, ellenfélnek, a titkok elleni küzdelmet nagyszerű, holtig kötelező föladatnak.

Van azonban egy másik, talán későbbi, de nem kevésbé fontos emlékrétegünk is, amelyben a *titok* szó jelentését értelmeznünk kell. Ki ne látott volna gyereket, amikor megcsodál egy verset? Kezébe veszi, mint valami villogó kavicsot, eljátszik vele, alig tud elszakadni tőle. Tudjuk: minden mondat *több* a benne szereplő szavak jelentésének összegénél, amint az élőlény sem egyszerű halmaza azoknak az atomoknak, molekuláknak, amelyekből fölépül. De a vers sokszorosan, bravúrosan több annál, ami nyersanyagául szolgál. Hang, szó, nyelvtani, verstani forma, sőt életrajzi háttér, tartalom, esetleg cselekmény, eszmei mondanivaló; mindmind kevés ahhoz, hogy megoldják a kérdést: „miért szép". Az esztétikum: titok, s mihelyt valahol túlságosan is elszaporodnak a megtanulható szabályok, s a fürkész értelem ellenőrzése alá kerül az alkotás folyamata, elszökik onnan máshová, új, egészen váratlan formákat teremtve magának, vagy mélyre búvik a nyelvnek addig nem is sejtett mélységeibe, a „sorok közé", csöndekbe, szünetekbe, képek, metaforák „visszájába", holdudvarába. Az igazi műalkotást nem lehet titoktalanítani. Elemezni lehet is, kell is, de az elemzés csak arra való, hogy megilletődve rámutasson a titokra, a kritika csak arra, hogy a titok környezetéből száműzze a

mondvacsinált titokzatoskodást, a szemkápráztató kóklerséget.

A *titok* — köréje rajzolódó első emlékrétegünkben kihívás volt, megalázó, tiltakozásra serkentő ellenfél. Ebben a második élménykörben azonban barát. Az efféle titok közelében nem a kirekesztettség szégyene szakad ránk, hanem a megilletődés, a figyelem. Ez a titok nem idegen tőlünk, épp titokszerűségében egészen a miénk. Nem arra szólít, hogy megfejtsük, mert megfejthetetlen. Nem vasajtót, zárat, elutasító mozdulatot állít elénk, hanem hívogat. Megnyílik előttünk, de csak akkor, ha mi is tágra nyitjuk előtte a szemünket, még a szívünket is.

Radnóti Sándor idézte nemrég egy kritikájában Wittgenstein híres mondatát: „Amit nem lehet szóvá tenni, arról hallgatni kell". S melléje rakta szomorú torzított változatát, a ki nem mondott, de sokaktól követett programot: „Amit nem lehet szóvá tenni, arról fecsegni kell". Szavak botorkálása a titok körül! Milyen szegény, aki azt gondolja, nincs titok, csak az van, ami a szavainkkal maradéktalanul megragadható. Milyen léha, aki fecsegni próbál a titokról, ahelyett, hogy hallgatni tanulna — róla, előtte. Hány költői, írói vallomást lehetne idézni ezzel a témával kapcsolatban! Nemes Nagy Ágnes mondatát: „Ne mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót!" És Ottlik Géza fejtegetéseit arról, hogy az igazi író „a hallgatás és a szó határzónáján tartózkodik, a senkiföldjén", a nyelvet „nem értelmező, felbontó funkciójában használja, hanem épp ellenkezőleg, mondhatnánk visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentés-rendszerével", valahogy úgy, mint aki fölfelé fut a lefelé sikló mozgólépcsőn. Manapság sokan kérdezik riadtan: miért érthetetlenek a költők. Vajon nem azért-e, mert egy olyan korban, amely hajlandó arra, hogy elfeledkezzék a titokról, hogy tagadja, vagy pusztán kihívást, megfejteni való talányt lásson benne, — a művészetnek kell vállalnia a titok fölmutatásának nagyszerű hivatását. Nem azt, hogy áltitkokat gyártson, s azok káprázatával szédítse, bosszantsa vagy mulattassa az embereket. Az igazi művészet az áltitkokat kipukkantja, s azért él benne a fürkésző detektív-szenvedély. De akar megállni, elnémulni, önmagából kikelni az igazi titok színe előtt, s épp ezt tartja legfőbb föladatának.

Élet és *evangélium?* Ha már az élet is titokhoz vezet, mennyivel inkább az evangélium. Hogy értett Jézus ahhoz,

hogy Isten titkairól *megilletődve* szóljon! Egyszerűen, egy pillanatig sem titokzatoskodva, szemkápráztatón. De mégis mindig tudatosítva, hogy a szavával titokra mutat rá. Egyszerű emberekhez szólt, de mily merész paradoxonokban, egyedül rá valló képtelen képekben!

Mostanság sokat beszélünk a liturgia és az igehirdetés nyelvének megújításáról. Valóban szükséges, hogy Istenhez forduló és Istenről szóló beszédünk élő szó legyen. De az aggiornamento parancsát helytelenül értelmezné az, aki a könnyebb fölfoghatóság kedvéért titoktalanítani próbálná Jézusnak vagy az egyháznak szavát. Egyetlen példát idézek. A lekcionárium így fordítja a János 10,19-et: „...hogy amikor megtörténik, higgyétek, hogy rólam van szó". Az új, teljes Bibliában már sokkal pontosabb ez a mondat: „...hogy amikor majd bekövetkezik, higgyétek, hogy én vagyok". A francia ökumenikus bibliafordítás ebben a mondatban az *Én Vagyok* szavakat nagy kezdőbetűvel írja, mert ezek a Jahve névre utalnak, s az Ószövetség emlékezetes jelenetét idézik, ahol Isten az égő csipkebokorban szólította meg Mózest, s így nevezte meg magát: Jahve, Aki Van. Érthetőbb a lekcionárium fordítása? Talán érthetőbbnek látszik. Aki olvassa, hallja, nem akad meg rajta, nem sejt különösebb titkot mögötte.

Észre sem veszi, hogy nemcsak titkot nem rejt, de értelme sincs. Az eredeti szöveg s az igényes fordítás meggondolkodtat, nem adja, kínálja olyan egykönnyen magát. De „titka" Istenre utal. — Gondolom, ez az egyetlen példa is elég. A közérthetőség vagy épp a közérthetőség látszata kedvéért nem mondhatunk le arról, ami igehirdetésünknek és Istenről szóló tanúságtételünknek lényegéhez tartozik. Nevezetesen: nem mondhatunk le a titokról, amelynek tanúi, sáfárai és nem elsikkasztói vagyunk. Az Ige testté lett, és köztünk lakozott, de nem azért, hogy titoktalanítsa Istent, hanem azért, hogy egészen közelünkbe hozza a titkot, és szavainkat, gesztusainkat, életünk eseményeit tegye a titok jelenlétének jelévé.

(1976)

Termékenység — meddőség

Közeledik az ősz, a szüretidő, a kertekben napfény, darázsdongás közt megérlelik gyümölcsüket a fák. Amint figyeljük őket, meg-megfogalmazódik bennünk a kérdés: a mi életünk ága érlel-e gyümölcsöt, s ha érlel, mennyit, mennyit érőt?

A mai sietős tárgyilagos élet gyakran számon kéri a teljesítményeinket, elvárja, hogy folyton bizonyítsuk: megérdemeljük a földet, a napfényt, a gondozást, a védelmet. Nem tűri, hogy kihagyjunk egy-egy esztendőt, gyanakodva néz ránk, ha nem igyekszünk túltenni szomszédainkon, túltenni saját korábbi teljesítményeinken is. Ha kísért, nem lustaságra, hanem inkább arra, hogy valóságos, megbízható termés helyett látszat-teljesítményt produkáljunk: hirtelen nőtt, ügyeskedve érlelt gyümölcsöt, amely szemre szép, de nem olyan ízes, illatos, mint a személyes gonddal termelt, minőségi portéka.

A gyümölcsérésről Jézus is példálózik: „Gyümölcseikről ismeritek meg őket" — mondja, amikor a hamis prófétáktól óvja tanítványait. Aztán meg számon kéri, termett-e gyümölcs a fügefán, s végbeviszi az egyetlen romboló csodát, amelyet az evangéliumi történet följegyez róla. A példabeszéd szerint is kivágásra ítéli a terméketlen gyümölcsfát, s most az ő szava nyomán elszárad a fügefa, amelyen hiába keresett gyümölcsöt.

„Teremjétek a Lélek gyümölcseit!" — sürget Szent Pál szava. S valóban, abból, hogy keresztények vagyunk egy új, sokszoros termékenységnek kell vagy kellene következnie. Az egyház is fölülvizsgálja szokásait, intézményeit. A terméketlennek mutatkozókat visszametszi, s azt igyekszik fejleszteni, ami termést hoz, s még több termést ígér. Az egyes keresztény ember, a kisközösség, a keresztény család lelkiismeretvizsgálatának is nélkülözhetetlen kérdése: termő ág vagyok-e, vagy haszontalan.

Van mégis valami az evangéliumban, ami az effajta önvizsgálatban óvatosságra int. Igaz, teljesítményt vár tőlünk az Isten, de maga az meggondolkodtató, hogy ennek képét a földműves-életből, a biológiai világból vette. A gőzgép teljesítménye egyértelműen kiszámítható, ellenőrizhető. Ha a megkívánt hatásfokot nem éri el, meg kell javítani, vagy kö-

nyörtelenül ki kell selejtezni. A fa élete nagyobb belső hullámzást enged meg, több titkot rejt, a hanyatlás, belső elsötétülés lehetőségét és kockázatát is. A példabeszéd szerint előbb megtrágyázzák a terméketlen fát, és csak akkor vágják ki, ha továbbra sem terem. A fügefának pedig azért kellett rögtön kiszáradnia, mert Jézus közeledett hozzá, életének egy kritikus pillanatában, nem is fügeérés idején, hanem húsvét előtt, de akkor mégis teremnie kellett volna, ha önmagát fölülmúlva, a természet lehetőségeit szétfeszítve is.

S a termékenység parancsán, Isten szüretelő, őszi metszéseket végző szigorán túl a Biblia a terméketlenség titkáról is tud nagyszerű meggondolnivalókat. Meddő asszonyokról beszél Sárától Erzsébetig, akik kínlódva viselték terméketlenségük szégyenét, de aztán kiderült, az nem vétkük következménye volt, hanem csak arra szolgált, hogy Isten kegyelme pazarul beborítsa őket, remekeljen bennük. A tékozló fiú atyját vezeti elénk a Biblia, akit sokan becsmérelhettek, mert olyan könnyen elengedte az egyik fiát, aztán mégis ünnepet ült, amikor az elveszettnek hitt fiú hazatért. — És Máriához fohászkodunk naponta — megint csak a Szentírás szavaival — „Üdvözlégy, kegyelemmel teljes!" Nem a sikeres embert köszöntjük, nem azt, aki nagyobb teljesítményt mutathat föl a többieknél, hanem a szűzet, aki anya lett. Áldottnak mondjuk őt és „méhének gyümölcsét".

A gyümölcstermő ősz nemcsak a szüret szigorára emlékeztet hát, hanem a kegyelem szuverén szabadságára is, Istenben elrejtett életünk szemmel nem látható dimenzióira is. Önvizsgálatra, jó elhatározásra, metszőkésre is szükségünk van, de bizalomra is. A bennünk s a testvéreinkben munkálkodó isteni élet iránt.

(1976)

Jegyzetek a féltékenységről

„A szeretet nem féltékeny" — olvassuk a Szeretethimnuszban (1Kor 13,4), s Othello meg a „szerelemféltő" Bánk tragédiája jut eszünkbe. Othellóról azt írja Swinburne, hogy ő *the noblest man of man's making:* a legnemesebb emberi lény, amelyet valaha ember kitalált. Semmiképpen sem a kisszerű féltékenyek fajtájából való. Bizakodó, tiszta, gyöngéd és erős lélek, „egyetlen fogyatkozása — mint egy francia Shakespeare-kommentátornál olvasom —, hogy tapasztalatlan a szív dolgaiban, végletesen tájékozatlan mindenben, ami a nőket illeti". Nem is magától válik féltékennyé. „Lobogtatják előtte azt a végzetes kendőt, vezetik, mint a torero kendőjével a bőszülő bikát", s akkor borul agyára, szívére ez a pusztító s önpusztító indulat. Gondolt-e Katona a velencei mórra, amikor Bánkot megformálta? — filológiai kérdés. Mindenesetre Bánk szerelmét ugyanolyan tisztának, hatalmasnak, szótlanságában igaznak és egyszerűnek rajzolta, mint Shakespeare Othellóét. Megvan Bánknak is a maga Jágója, s ő is megdöbben, amikor észreveszi, hogy a szerelemféltő aggodalom elárad a szívén.

Othello, Bánk? — ki gondol ma önmagára, amikor a színházban végignézi ezeket a klasszikus tragédiákat? Pedig az igazi színházi élménynek katartikus hatásúnak kellene lennie: úgy volna rendjén, hogy a néző tisztább emberré váljék a tragédia hatására. „Jágó tehetetlen volna — írja ugyancsak Louis Gillet —, ha nem találna cinkosokra Othello szívében." A gonoszságnak abban az ostromában, amelybe Othello kerül, személyiségének legparányibb repedései is végzetesnek bizonyulnak. Egy csöpp főnöki önteltség, valami alig-is-vétkes naívság elegendő ahhoz, hogy Jágó terve sikerüljön, s ezt a legnemesebb embert magával ragadja az indulat. Ha Shakespeare vagy Katona „tükrébe" nézünk, megkérdezhetjük, melyek a mi életünk repedései, bennünk hol találna cinkosra az a diabolikus erő, amelynek sodrába Othello és Bánk belekerült.

Féltékenységgel találkozunk a mai életben is. A tragédiák dobogójáról lelépve, kisszerűen, siváran és kegyetlenül megül egy-egy családi otthonban, pusztító-önpusztító indulatba kerget jóra hivatott embereket. Elszoruló szívvel figyeljük

pusztításait. De talán még szívszorítóbb az emberi létezésnek az a rohamosan szélesedő övezete, amelyben a féltékenység ismeretlen betegség. Shakespeare s Katona tragédiáiban a legnemesebben vesz erőt a szerelemféltés, s nem véletlenül. Körülöttünk a kis lelkek sokaságát a cinizmus vértezi föl minden efféle kísértés ellen. „A szeretet nem féltékeny"? Mintha csak a szeretet lehetne igazán féltékeny, talán nem egészséges állapotában, de ha megbetegszik, ha a gonoszságnak rárontó rohamában egyensúlyát veszíti.

Az Ószövetség történeti könyvei szerint Isten féltékeny. „Az Úr, a te Istened emésztő tűz, féltékeny Isten" — mondja a Második törvénykönyv (4,24). Léon-Dufour Biblikus Teológiai Szótára ezzel s az ehhez hasonló bibliai kijelentésekkel kapcsolatban „Isten látszólagos féltékenységéről" beszél. Istenre alkalmazva minden emberi szó pontatlanná válik. Az azonban, amit jobb szó híján féltékenységnek nevezünk Istenben, nem valami látszólagos, hanem nagyon is valóságos „tulajdonsága" Istennek, épp Isten szeretetének. Azt jelenti, hogy ő teljesen magának igényli az embert, azt, azokat, akiket kiválasztott, a teremtés és a megváltás jogán, vagyis azért, mert ő is egészen adja magát.

Elavult volna az Ószövetség, s az Újból idézett mondat volna az igazán irányt mutató? Talán inkább arra kell gondolnunk, hogy ha az *élet* és az *evangélium* egymásra vonatkoztatását igazán gondosan igyekszünk elvégezni, akkor nem érhetjük be egy-egy kikapott bibliai mondat idézésével. A szálak még messzebb futnak, ha meggondoljuk, hogy a magyar mondatok nem is föltétlenül pontos fordításai az eredeti szövegeknek. Hiszen a magyar *féltékeny* szó nyelvújítási találmány, mai jelentésében először Kazinczy használta s valószínűleg ő terjesztette el. Bánkot „szerelemféltőnek" nevezi Katona. Istent pedig „erős bosszúállónak" Károli Gáspár. A Szeretethimnusz idézett mondatát viszont így fejtegeti H. Schlier: „A *zélun* a fanatizmust jelenti, amellyel hajlandóak volnánk egyenlőségjelet tenni saját ügyünk és Isten ügye közé, és bebeszéljük magunknak, hogy Isten ügyének biztosítása csak a mi közbelépésünk által képzelhető el...

A szeretet nem fanatikus, s bármennyire tűzbeborult — ó mert mennyire tud égni! — nem a maga veszteségét akarja elkerülni, nem kicsinyesen féltékeny."

Othello „féltékenysége", Bánk „szerelemféltése" igaz szerelemből született, pusztító-önpusztító lobogásában is jele an-

nak, hogy az igazi szeretet igényes, „erős, mint a halál". Mennyire méltatlan ugyanezzel a szóval megnevezni annak a férjnek — feleségnek indulatát, aki már nem szerelmében — szeretetében, hanem birtokos jogaiban érzi sértve magát hitvesének botlása vagy hűtlensége miatt! Ne feledjük: Desdemona utolsó szavai a kegyelem nagyszerű fényében ragyognak. Ez az asszony holtában is tudta, elfúló lélegzetével is hirdette, hogy Othellót minden tettében a szerelem vezette, amint majd maga mondja ki: „Nem okosan, de nagyon szeretett". Melinda is így halt meg, Bánk nevével az ajkán, őrületében is megbocsátón s hálásan Bánk bocsánatáért.

A szeretet kockázatairól írtunk már ezeken a lapokon. Közéjük tartozik a féltékenységnek othellói, bánki formája is. Annak a féltékenységnek azonban, amelyet a hiúság, a tulajdonát védelmező önzés táplál, alig van köze a szeretethez, pedig sokszor használ nagy és szép szavakat fegyverül. Amint az erőszakosságnak sincs köze hozzá, amely saját indulatával telik el, s nem akar, de nem is képes többé a másikra figyelni. Othellót Jágónak, Bánkot Biberachnak a cselszövése tette féltékennyé, amint Melinda ártatlanságát is Biberach rontotta meg. De mindnyájan a gonoszság szélfúvásában élünk: szeretetünk, hűségünk története abban bontakozik ki. „Ügyünket" nem azonosíthatjuk egykönnyen Isten ügyével, de szeretetünket igyekszünk az övébe temetni. A kísértések és a kockázatok ellen nála keresünk menedéket, nem a cinizmus vértjei mögött. S a másik „fegyverünk", amit a rosszal szembefordítunk, a kegyelemnek — nem szólamai —, fényes szavai, gesztusai.

(1977)

Jegyzetek a félelemről

„Primus in orbe deos Fecit timor" — írta Lucretius: „A világban először a félelem alkotta meg az isteneket". Marx (és Freud) a maga módján ezt az ősrégi gyanút fejlesztette tovább abban az elméletben, amelyet a vallás és az isteneszme eredetéről fölállított. A jövőre vonatkozó programja, ígérete pedig: az embernek ki kell szabadulnia a félelmek közül, s meg kell tagadnia a félelem alkotta isteneket, akik a történelem folyamán a félelem hatalmas fönntartóinak bizonyultak.

A keresztény ember az efféle fejtegetésekre szívesen felel azzal, hogy az *ő hitében* a félelemnek nincsen szerepe. Ha eszébe jut, szentírási mondatokra is hivatkozik. Például Szent Pál nagyszerű megállapítására a Rómaiaknak írt levélből: „Akiket Isten Lelke vezérel, azok Isten fiai. Nem a szolgaság lelkét kaptátok ugyanis, hogy ismét félelemben éljetek (mint az Ószövetségben), hanem a fogadott fiúság Lelkét kaptátok meg, általa kiáltjuk: Abba, Atya!" (8,14–15).

Ha azonban tüzetesebben megvizsgáljuk, mi is az istenfélelem szerepe az Ó- és az Újszövetségben, észre fogjuk venni, hogy a valóság gazdagabb, árnyaltabb Szent Pál végletekig leegyszerűsített fogalmazásánál. Ami az Ószövetséget illeti, ott valóban központi szerepet játszik az istenfélelem, de korántsem olyan negatív, riasztó módon, mint Pál mondata alapján gondolhatnánk. Az ószövetségi emberbe sem a „szolgaság lelkét" oltotta Isten, inkább úgy jelent meg előtte, mint aki kiemeli mindenféle szolgaságból, a sokféle emberi félelem megalázó helyzeteiből is. A zsoltáros így magasztalja Jahvét, jó pásztorát: „Halálos árnyak völgyén hogyha járok, még *ott sem félek semmi bajtól,* mert ott is ott vagy énvelem. A te vessződ, a te pásztorbotod vigasztalásom szüntelen" (23,4). A Példabeszédek könyvében pedig ilyen mondás olvasható: „A félelem: csapda az ember előtt; de aki Jahvében bizakodik, biztonságban van" (29,5).

Nem kellett-e nagy árat fizetnie az ószövetségi embernek a sokféle félelemtől való szabadulásért, ha aztán az Isten kívánt mindennél nagyobb félelmet tőle? Ha a Bibliának az istenfélelemről szóló mondatait, szövegrészleteit vizsgáljuk, egykettőre rájövünk, hogy amikor a félelem szó a kinyilat-

koztatás Istenére irányuló magatartásnak jelölőjévé lett, belső tartalma jelentősen átszíneződött. Önmagában is jellemző, hogy a Biblia ritkán beszél általában *isten*félelemről, inkább *Jahve* félelmére buzdít. Jahve: a kinyilatkoztatás és a szövetség Istenének személyes neve. Jahve félelmét a személy fönsége motiválja, nem valamiféle veszedelem, amelynek sejtelme az istenséget körülveszi. Ezért jelöl gyakran kifejezetten pozitív magatartást: megilletődést, felelősségtudatot, de ugyanakkor bizalmat, hitet, engedelmes együttmunkálkodást is. A zsoltáros így imádkozik: „Ahogyan az apa gyöngéd szeretettel fordul fiaihoz, úgy Jahve is gyöngéd szeretettel veszi körül azokat, akik félik őt" (103,13).

A Példabeszédek könyve szerint: „Jahve félelme a bölcsesség kezdete" (1,7). A bölcsességnek az ókori Kelet népei közt nagy becsülete volt, de ez a fölismerés Izrael bölcsességi irodalmának megkülönböztető jegye. Az istenfélelem itt is szabadító jellegű: a gőgtől, saját tudásunk ostoba túlértékelésétől szabadít meg. „Ha olyat látsz, aki a saját szemében bölcs; a bolondnak is több a reménye, mint neki" (26,12). S ezzel szemben: „Ne tartsd bölcsnek magad! Féld Jahvét és kerüld a rosszat. Javára lesz ez testednek, üdítő balzsam a csontjaidnak" (3,7–8). Ezért érthető, hogy az eljövendő Messiásnak is legelső jellemvonása az istenfélelem: Jahve lelke nyugszik majd rajta, s annak ajándékai épp az istenfélelemben tetőznek (Iz 11,2).

Hasonlóan tévednénk akkor is, ha — a Rómaiakhoz írt levél idézett mondata alapján — azt gondolnánk, hogy az Újszövetségből teljesen hiányzik az istenfélelem sürgetése. Az evangéliumban a példabeszédbeli gonosz bíróról olvassuk, hogy „Istentől nem félt, emberektől nem tartott" (Lk 18,2–4). Vagy a bal latorról: „Nem félsz az Istentől?!". Ezek nem eszményeink.

Jézus megtanított arra, hogy Istent lehet rosszul félni. Ilyen félelem bénította a talentumát elásó szolgát: „Uram, tudtam, hogy kemény ember vagy. Aratsz, ahol nem vetettél, és gyűjtesz, ahol nem szórtál. Ezért *félelmemben* mentem, elástam a talentumodat" (Mt 25,24; vö.: Lk 19,21). Máskor azonban arra tanított Jézus, hogy az istenfélelem fölszabadít minden más félelem alól: „Ne féljetek azoktól, akik a testet megölik, a lelket azonban nem tudják megölni. Inkább attól féljetek, aki a kárhozatba vetve a testet is, a lelket is el tudja veszíteni" (Mt 10,28).

Maga Szent Pál is biztat istenfélelemre, például a Filippieknek írt levelében: „Kedveseim... félve-remegve munkáljátok üdvösségteket!" (2,12). Ez a kifejezés: *félve-remegve* az Ószövetségből ismerős, de annál érdekesebb, hogy Pál beillesztette buzdításába. „A félelemnek és a rettegésnek — írja *J. Gnilka* — van helye Istennel való kapcsolatunkban. Az Isten jelenlétébe bevont emberek remegése ez, azoké, akikben Isten elkezdte a maga munkálkodását." A példabeszédben szereplő szolgát megbénította a rossz félelem. Pál erre az üdvös félelemre hivatkozva munkálkodásra bíztat. Nem kapkodó, ideges tevékenykedésre, hanem olyanra, amelyben Isten munkatársává válhat az ember. A Filippieknek írt levél idézett szövege így folytatódik: „Isten maga ébreszti bennetek a szándékot, s hajtja végre a tettet tetszésének megfelelően". Megint *Gnilka* kommentárját idézzük: „Az emberi és az isteni munkálkodás egymásba szövődik. Mégpedig úgy, hogy az isteni tevékenység teret nyit az emberinek, szinte földédelgeti azt... Mivel mindent Isten művel, azért nektek is mindent meg kell tennetek."

Másutt ugyanaz a Pál arra figyelmeztet, hogy „mindnyájunknak oda kell majd állnunk Krisztus ítélőszéke elé". Aztán magáról kezd beszélni: „Mivel tehát *az Úr félelme* átjár bennünket, igyekszünk meggyőzni az embereket" (2Kor 5,10–11). Az Úr: az Ószövetségben Jahve, Pál szóhasználatában Krisztus.

Keresztes Szent János a Kísértő legveszedelmesebb cselvetésének tartja azt, hogy némelyeket elbizakodottá tesz. „Ezek aztán tiszteletlenné válnak Istennel szemben, és kihal belőlük a Szent félelem, amely minden erénynek kulcsa és őrzője."

*

Egy olyan világban, amelyet inkább a „fortélyos félelem igazgat", mint a „csalóka remény", jó nekünk arra gondolnunk, hogy nem a „szolgaság lelkét" kaptuk Istentől, hanem a gyermekké fogadását. De a Miatyánkban az „Abba, Atyánk!" megszólítás mellé odatettük: „ki vagy a mennyekben". Nem azért, hogy mérsékeljük azt a forró közvetlenséget, amely ebből a bizalmas, kedves megszólításból kicsap, hanem azért, mert az istenfélelem alázata Jézus szavában és szívében is jelen volt.

Félelem szülte az isteneket? A szolga-félelem rémképei eltűnnek. Az a másik „félelem", amely az embert ámulni tanítja, nem hallucinációk forrása, hanem a „bölcsesség kezdete". Nélküle nagyon szegények volnánk.

(1981)

Szavunk — szívünk

Új verseskötetében Petrőczi Éva *Egy konzervdoboz ürügyén* fölidézi gyermekkori emlékeit, a sajtosdobozokat, amelyekkel akkoriban messzi jótékonykodók elhalmozták az éhes pesti gyerekeket. A költőnek rossz emlékei fűződnek ezekhez a kétkilós dobozokhoz. S miért? „Nem az ínyemre-fogamra / ragadó massza / emléke kísért, / csupán egy szó; / a doboz felirata szerint / nem ajándék volt / a nem is / rosszízű sajt, / csak 'adomány'." A fájdalmat, amelyet az ötéves gyermeknek a rokonértelmű szavaknak ez az ügyetlen fölcserélése okozott, az tette aztán teljessé, hogy a doboz másik oldalára a *Gift* szó volt fölírva, amely angolul ugyan pontosan azt jelenti: adomány, németül azonban annyit tesz: méreg.

Lám, milyen veszedelmes portéka a szó: életre szóló sebet ejthet, teljesen megváltoztathatja akár egy jótett értékét is. Nem hiába írja Szent Jakab: „Nézd, milyen kicsi a tűz, és milyen nagy erdőt felgyújt! A nyelv is tűz, a gonoszság egész világa... Vele áldjuk az Urat és az Atyát, és vele átkozzuk az embereket, akik Isten hasonlóságára vannak teremtve" (3,5–9).

A kereszténység az Ige vallása, egészen különös módon érzékennyé tett minket a szó iránt. Milyen érdekes figyelni Szent Pált! Többször elmondja, hogy nem az emberi bölcsesség elragadó szavaival akarja megnyerni hallgatóit, hanem Krisztus keresztjét hirdeti, a Lélek és az erő bizonyosságára támaszkodik. Mégis milyen gondosan fogalmaz! Ha keményen szól, nyomban visszakozik, ha sebet kell ejtenie, operáló késsel teszi, nem rozsdás bicskával.

Hát még ha azt tudnánk ilyen pontosan, hogy Jézus hogyan beszélt! Sajnos az ő szava csak a hagyomány és az evangélisták alázatos közvetítésével jutott el hozzánk. Néha még így is majdnem lobot vet tőle a papír.

Jézustól azt is megtanulhatjuk, ami alfája és ómegája minden stilisztikának az irodalomban éppúgy, mint a köznapokban. A farizeusok azt mondták róla, hogy Belzebubnak, az ördögök fejedelmének nevében tesz csodákat. Erre így korholta őket: „Viperák fajzata! Hogy beszélhetnétek jót, amikor gonoszak vagytok? *A száj ugyanis a szív bőségéből szól"* (Máté 12,34).

A szánkra sem árt hát vigyáznunk, a rokonértelmű szavak között is jó, ha eligazodunk. Legfőképpen azonban a szívünket kell hasonlóvá tennünk Jézuséhoz, akkor szavainknak sem lesz fullánkja. A tengerentúli adakozó — egy konzervdobozon — melléfoghatott. A valóságos emberi közlekedésben ügyetlen szavakon is átsugárzik az, amit Jézus a szív bőségének nevez, ahogy a szív sivársága is átsüt mindenen, a választékosan udvarias nyelvi formákon is.

Petrőczi Éva verse sajátos, rezignált sorokkal zárul: „Kis, nyúlós / megaláztatások: / belőletek növesztgetünk / magunknak /köznapi mártiriumot." Ezzel eljutottunk a kérdés másik feléhez. Aki szól, tegye megfontoltan és tiszta szívvel! Aki pedig odafigyel a másik szavára, ám legyen érzékeny, de ne keressen vértanú-szerepet. Ne csak a szavakra figyeljen — riadtan és akadékosan —; fogadja be a szív üzenetét!

(1984)

Jegyzet az irgalmasságról

A Hegyi beszédnek Lukács-evangéliumbeli megfelelőjében olvassuk ezt a mondatot: „Legyetek irgalmasok, amint Atyátok irgalmas!" (6,36). Első pillanatra azt gondolnánk: Jézus arra biztat, hogy legyünk készek a megbocsátásra. Talán a Miatyánk emlékezetes kérése is eszünkbe jut: „Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek" (Mt 6,12). Csakhogy az a görög szó, amelyet magyarra *irgalmas*sal szokás fordítani, nem csak s talán nem is elsősorban a bűnös iránt tanúsított nagylelkűség kifejezésére való. Az *irgalmas* szamaritánus például nem a megbocsátásban jeleskedett, hanem azzal vált nevezetessé, hogy észrevette azt a vérbefagyott embert a jerikói út mentén, akit a rablók kifosztottak és összeverték. Észrevette, s magáénak érezte a baját, egyszerűen, ügyesen segített rajta (Lk 10,30–37). Az Ószövetség alapján vissza lehet nyomozni ennek a szónak a héber eredetijéig. Az pedig az *anyaméhre* utal, amely a semita elképzelés szerint az érzések központja. Irgalmas tehát az, akinek „megesik a szíve" a bajbajutotton, amint az anyának összerándul a méhe, ha fiát, lányát szenvedni látja.

A keresztény hagyomány századokon át tisztelte azokat, akik vagyonukat, életüket a szegények, betegek, nyomorultak istápolására szánták. A nagy tabló alapján, amelyet Jézus az utolsó ítéletről rajzolt („Éheztem, és ennem adtatok... Amit egynek a legkisebbek közül tettetek, nekem tettétek..." Mt 25,31–46), szívesen beszéltek az irgalmasság testi cselekedeteiről: éhezőknek ételt adni, szomjazóknak italt adni, mezíteleneket felruházni, fogságban lévőket kiváltani, betegeket látogatni, utasoknak szállást adni, holtakat eltemetni. Mellékük hamarosan összeállították a párhuzamos felsorolást az irgalmasság lelki cselekedeteiről: bűnösöket meginteni, tudatlanokat tanítani, kételkedőknek jó tanácsot adni, élőkért és holtakért imádkozni, szomorúakat vigasztalni, igazságtalanságokat békén tűrni, ellenünk vétőknek megbocsátani. Számon tartották a Hegyi beszéd ígéretét is: „Boldogok az irgalmasok, mert (az ítélet napján) irgalmasságra találnak" (Mt 5,7 vö.: Lk 6,38).

Az újkori ember gyanakodva méregeti az irgalmasság evangéliumi eszményét. Ma már tudjuk: alamizsna helyett megfelelő munkaalkalmat s igazságos bért kell a nélkülözőknek biztosítani. Ne az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit gyakorolja hát az, aki magát felebarátainak szolgálatára akarja szentelni, inkább tegye rá életét az igazságosabb társadalom megteremtéséért vívott küzdelemre!

Mindebben sok igazság van. De — kétszáz évre a nagy francia forradalomtól — mit kezdjünk a „szabadság, egyenlőség, testvériség" programjával mondjuk: a mozgássérültek között vagy akár egy édesanya előtt, aki egy baleset során elveszítette a fiát? „A szegények mindig veletek lesznek" — mondta Jézus a betániai vacsorán (Jn 12,8). Nem jelenti ez azt, hogy akkor kár is küzdeni a javak minél igazságosabb elosztásáért. Azt azonban igen, hogy az igazságosság önmagában kevés. A szeretet nem őszinte nélküle, de önmagában ő is képtelen az emberi élet rendezésére. El kell jutnunk odáig, ahová Jézus hívogat, hogy ahol szükség van rá, ne csak egyenlő mértékkel mérjünk hanem „túlcsordulóval" (Lk 6,38).

Ma újra ki merjük mondani, hogy vannak, s míg a világ világ, lesznek is közöttünk különös fájdalomtól sújtott emberek. Ezek láttán jutott el Camus addig a *lázadás*ig, amelyet — Descartes mondatát átalakítva — az emberhez méltó lét alapmagatartásának tekintett: „Lázadok, tehát vagyok". Ez a Camus-i lázadás nem valamilyen rossz vagy tökéletlen társadalmi rend, hanem a képtelennek vallott világrend ellen irányul, amelyben az ártatlannak (legalább némely ártatlannak) szenvednie kell.

Camus lázadásához képest nyilvánvalóan olcsó „megoldás" beletörődni a mások bajába, hallatlanra venni azt, amin segíteni talán nem tudunk. Önáltatás azt mondanunk: majd eljön az ideje annak, hogy az effajta bajok megszűnjenek. De ha a nyárspolgári közöny, vagy a naív haladáshit kevesebb annál, amit Camus hirdet, az evangéliumi irgalmasság — több. Akár az irgalmas szamaritánusé, aki végül tudott segíteni és segített ott, ahol mások érzéketlennek bizonyultak. Akár Máriáé, aki segíteni nem tudott a Fián, de ott állt a keresztje alatt, s legalább osztozott fájdalmában.

Az igazságosabb (vagy gazdagabb) társadalomért vívott küzdelem hősei mellett ma újra számon tartjuk és nagyra becsüljük az irgalmasság hőseit: Albert Schweitzert, Teréz

anyát s még néhány nagyszerű kortársunkat. Amikor ezek a részvétről s az irgalmasság cselekedeteiről írnak, szavaikból a tapasztalat hitelessége sugárzik. Hadd idézzek közülük egy kevésbé ismertet, Jean Vanier-t, aki húsz éve alapította Bárkáját lelki sérültek befogadására, s akinek közösségéből azóta ötvenöt másik támadt!

„Nem részvét az, ha csak azért adok, hogy rossz lelkiismeretemet megnyugtassam. A részvét: lényege szerint két szív találkozása. Nem az a fontos, hogy adok, hanem hogy hogyan adok, a pillantásom minősége, az odahallgatásom minősége, a mozdulatomon átfénylő szeretet. Ha valóban a szeretet vezet, figyelni fogunk annak minőségére, amit adunk. Ha éhezővel találkozunk, jó kenyeret kell adnunk neki. De gyöngéden és tisztelettel."

"A részvét nem azt jelenti, hogy megszüntetjük a másik szenvedését, inkább, hogy együtt hordozzuk vele. Ha egy anya gyermekét temette el, nem tudjuk eloszlatni a gyászát. De együtt bandukolhatunk vele, együtt sírhatunk és imádkozhatunk vele. Bátoríthatjuk és megerősíthetjük. Legnagyobb segítség, ha megérzi, hogy barátra lelt bennünk, aki megérti őt, nincs a bajában egyedül."

Aki próbálta, tudja: ehhez az irgalmassághoz türelem kell, alázatosság, megilletődött tisztelet — és igaz húsvéti hit. Mint minden nagyszerű dolognak, ennek is megvannak a félresiklatói: a rutin, a fölényesség. Még a hit is milyen könnyen válhatik ilyenkor bántóvá ahelyett, hogy vigasztaló volna! Megint Vanier-t idézem: „Ha nem élem át mélyen, komolyan egyfelől saját nyomorúságomat, másfelől Isten irgalmasságát, akkor jótékonykodó gazdagként fordulok a szegényhez. Az talán hálás is lesz tanácsaimért, a segítségért, amelyet nyújtok neki, de nem fogja érezni, hogy igazi megértésre talált." Erre mondta József Attila: „Szívére veszi terhünk, gondunk. Vállára venni nem bolond..."

Az irgalmasság ilyenformán nem a gazdagok kiváltsága, pedig nekik volna a legtöbb adni valójuk. Inkább azoké, akik maguk is ismerik a szenvedést, s ha adnak, a kevesükből adnak. Itt is igaz a szegény asszony evangéliumi példázata!

A kereszténye kre ma az irgalmasság cselekedeteinek soksok alkalma vár. Baj volna, ha sértődöttségből vagy kishitűségből elutasítanánk ezeket az alkalmakat. Vagy ha ügyetlenül, nem igazán evangéliumi lélekkel vállalnánk őket!

(1984)

„Találkozás": szócikk egy képzeletbeli enciklopédiából

Hogyan készülünk *egy-egy találkozásra?*

Lehet, hogy olyan valakivel találkozunk majd, akivel addig még soha. Az ilyen embert is megelőzi a híre. A találkozás előtt többnyire átgondoljuk, mit hallottunk róla. Kérdéseket fogalmazunk magunkban: ezeket majd a mellének szögezzük, vagy magunk igyekszünk válaszolni rájuk, azoknak a megfigyeléseknek az alapján, amelyeket a találkozás percei, órái alatt fürkésző érzékszerveinkkel begyűjtünk az új ismerősről. Mintha kérdőívet fektetnénk magunk elé. Hogy eredményesebb legyen a beszélgetés, ennek rovataiba kell majd sietve plusz-mínusz jeleket huzigálnunk.

Az ilyen előkészület sokmindenre rányithatja figyelmünket, de személyiségünk legbelsejét mégis bezárja — szempontjaink, azaz előítéleteink fedezékébe. A készülő találkozás előtt alighanem épp azt a reményt kellene elsősorban fölkeltenünk, nyitva tartanunk magunkban, hogy az, akivel találkozni fogunk, meglephet minket valami egészen újjal. Esetleg aprósággal, de mégis olyasmivel, ami váratlanul ér, megörvendeztet, felháborít, kihoz a sodrunkból, széttöri előre elkészített mondatainkat, és arra késztet, hogy olyasmit gondoljunk, mondjunk vagy tegyünk, amit addig még soha. Legalább egy parányi esélyt kellene biztosítanunk az ismeretlennek arra, hogy egészen a maga módján jelenjék meg előttünk, ne kelljen belebújnia azokba a szerepekbe, amelyeket mi osztanánk ki neki. Csak így válhatik valóságossá egy találkozás.

S mi történik akkor, ha *régi ismerőssel* találkozunk? Ilyenkor emlékeinket szedegetjük össze, legutóbbi beszélgetésünk, levélváltásunk „végszavait". Talán megnyugtat az a gondolat, hogy megszokott helyzetekhez, szavakhoz térhetünk vissza. Talán előre ásítunk egyet, esetleg épp annak örülünk, hogy most nem kell nagyon összeszednünk magunkat.

Pedig ilyenkor is jó volna fölkészülnünk a csodára. Elsősorban nem is arra, hogy a régi ismerős — megváltozhatott. Az igazi csoda az, hogy a végszavaknak rendszerint új akusztikát ad a közben eltelt idő. Esély és lehetőség az ismerőssel való találkozás is. Nem utolsósorban a múlt újraér-

telmezésére, a megbocsátásra, a megértésre. Olyasféle meglepetéssel járhat, amilyet atyja ölelése jelentett a tékozló fiúnak.

Sokszor halljuk, elmondjuk, hogy az advent, a karácsony: találkozás Jézussal, találkozás azokkal az emberekkel is, akikkel egyébként mindennap együtt vagyunk.

A Jézussal való találkozásnak sok változatát bemutatja az evangélium. Volt, aki gyógyulásért fordult hozzá. Más bűnbocsánatot remélt tőle, ismét más Istenről szóló tündöklő tanítást. Zakeus a fügefára mászott, hogy jól megnézze magának. De olyan is akadt, mint a két Heródes. Az öregebb csak azért tudakozódott utána, hogy elveszítse, hogy védekezni tudjon ellene. Harminc évre rá a fiatalabb is „kereste a módját annak, hogy valahol lássa" (Lk 9,9), de bezárt szívvel akarta szemügyre venni. Meg se fordult a fejében, hogy igazán közel engedje magához. Olyan közel, hogy attól már a saját élete is veszélybe kerüljön.

Ha nyílt szív, csodálkozásra kész figyelem és alázatosság kell minden találkozáshoz, akkor a Jézussal való találkozásunk még inkább megkívánja mindezt. Pilinszky írta: „Meg kell tanulnunk vágyakozni az után, ami a miénk." Ez a vágyakozás teszi gazdaggá az adventet és a karácsonyt, ez vezet igazán ünnepi módon Jézushoz s azokhoz az emberekhez is, akikkel együtt ünnepelünk.

(1984)

Tartalomjegyzék

Előszó 5
Hogy ember maradhass 6
Üdülés, vakáció, szabadság 8
„Tanulmányozzátok az írásokat" 10
„Kiválasztottság" és szolidaritás 13
„Legyünk őszinték!" 16
Szabadság és elkötelezettség 19
Madarat tolláról... 22
Bűnbánat és megtérés 24
A szeretet kockázata 26
Kezdődik a nagyvakáció 28
Hódítás és ajándék 30
Amatőr — profi? 32
Odú és fészek 34
Urak és szolgák 36
Élmény és emlékezés 38
A tanúk dolga 40
Kötelező... 41
Félreértések egy erény körül 45
„Vendég voltam..." 47
Mi is megbocsátunk.. 49
Türelmet tanulni 51
A példa csodája 53
A szükséges és a felesleges 56
Titok és talány 60
Termékenység — meddőség 63
Jegyzetek a féltékenységről 65
Jegyzetek a félelemről 68
Szavunk — szívünk 72
Jegyzet az irgalmasságról 74
„Találkozás": szócikk egy képzeletbeli enciklopédiából . 77

Nyomta és fűzte: ***NEOTIPP BT.***
Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

Jelenits István 1932. december 16-án született Berettyóújfaluban. Édesapja Csonka-Bihar megye tisztviselője volt. Gyermekkorából néhány évet Nagyváradon töltött, majd a háború végén Budapestre került. A Piarista Gimnázium diákja volt, ott is érettségizett 1951-ben. Beiratkozott az ELTE Bölcsészettudományi Karára, s ott magyartanári diplomát szerzett. Közben már a Hittudományi Akadémiát is látogatta. 1955-ben belépett a Piarista Rendbe, 1959-ben befejezte teológiai tanulmányait, pappá szentelték.

Kecskeméten tanított öt évig, majd a rend budapesti gimnáziumába került, amelynek azóta is tanára. A rendi teológiai főiskolán a biblikus tárgyak tanítását bízták rá. 1985 óta a Piarista Rend magyarországi tartományfőnöke.

„...hiszek abban, hogy az élet meg az Evangélium nem kitérő egyenesek, amelyeknek — tudvalevőleg — nincsen közös pontja; nem is párhuzamosok, amelyek legfeljebb a végtelenben találkoznak. Az Evangélium nem csonkítja, korlátozza az életet, hanem igazzá, gazdaggá teszi, az élet pedig a maga kihívásaival felszínre hozza Jézus tanításának váratlan élességét."

Ára: 110 Ft

VIGILIA-füzetek